

Racionalnost teističkih vjerovanja u reformiranoj epistemologiji Alвина Plantinge

Ivan Budimir

Filozofija.org,
Zagreb, 2012.

Racionalnost teističkih vjerovanja u reformiranoj epistemologiji
Alvina Plantinge

Ivan Budimir

Recenzenti

dr. sc. Kristijan Krkač

Nakladnik

Filozofija.org, Zagreb

Za nakladnika

Darko Štaudinger, mag.phil.

Glavni urednik

Borna Jalšenjak, mag.phil.

Lektura

Anita Škrlac

Copyright © 2012 Filozofija.org

Sva prava pridržana. Nije dopušteno niti jedan dio ove knjige reproducirati ili distribuirati u bilo kojem obliku bez prethodnog pismenog odobrenja nakladnika.

CIP zapis je dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižice pod brojem
--

ISBN 978-953-56046-2-4

Kazalo sadržaja

Alvin Plantinga.....	3
O KNJIZI.....	6
KRATICE	7
A) Kratice i novi pojmovi koje uvodi Plantinga:.....	7
B) Kratice korištenih Plantinginih djela:	7
UVOD	8
1. ULOGA REFORMIRANE EPISTEMOLOGIJE UNUTAR AMERIČKE ANALITIČKE FILOZOFIJE	10
1.1. Utjecaj reformirane epistemologije na američku analitičku filozofiju	10
1.2. Kratki životopis Alvina Plantinge.....	12
1.3. Najbitnije značajke Plantingine filozofije	13
2. NOETIČKI STATUS TEISTIČKOG VJEROVANJA U PLANTINGINOJ EPISTEMOLOGIJI.....	16
2.1. Upravo temeljna uvjerenja.....	16
2.2. Evidencionalistički prigovori teističkim vjerovanjima i Plantingin odgovor.....	18
2.3. Klasični fundacionalizam i Plantingina kritika	21
2.4. Fundacionalizam	22
2.5. Kritika temeljnog principa fundacionalizma.....	23
2.6. Je li tradicionalna naravna teologija fundacionalizam?	24
2.7. Je li Akvinac fundacionalist?.....	27
3. PLANTINGIN EKSTERNALIZAM.....	30
3.1. Analiza inteligentnog dizajna kognitivnog aparata i njegova noetičkog okruženja.....	30
3.2. Kritika Plantingine epistemološke teorije	32
3.3. Dva komplementarna, a ne suprotna pristupa vjeri	33
4. PLANTINGINO RJEŠENJE LOGIČKOG PROBLEMA ZLA U SVIJETU	36
4.1. Primjeri zla u svijetu	37
4.2. Teodiceja ili opravdanje Boga	38
4.3. Jedno Plantingino rješenje logičkog problema zla u svijetu	40
4.4. Je li teistička noetička struktura racionalna budući da postoji zlo?	42
4.5. Zašto je svemogući Bog dopustio toliko zla?.....	44

4.6. Obrana iz slobodne volje	48
4.7. Leibnizova pogreška	50
4.8. Istinski slobodne osobe i prekosvjetska izopačenost	52
4.9. Esencije istinski slobodnih osoba	54
4.10. Teistički noetički sustavi su u potpunosti racionalni	56
4.11. Uspjeh teodiceje slobodne volje	58
4.12. Kritika FWD-a	59
5. ZAKLJUČAK	63
O AUTORU.....	65
LITERATURA	66
A) Knjige i radovi	66
B) Internetske stranice	69

Alvin Plantinga

Kristijan Krkač

Alvinizirati, *glagol* = potaknuti duboku raspravu tvrdeći nešto bizarno, npr. „Njegovo uvjerenje da naravno zlo postoji zahvaljujući đavoljem djelovanju alviniziralo je slušatelje.“
(izvor:
<http://philofreligion.homestead.com/plantingapage.html>)

Život, profesionalna karijera i djela profesora Alvina Plantinge dostatno su poznati i podatci su lako dostupni na internetu. Stoga bih započeo osobnom crticom. Za Plantingu sam prvi puta čuo sredinom 90-ih godina prošlog stoljeća kada je profesor Winfried Löfler iz Innsbrucka držao predavanja iz analitičke filozofije religije na FFDI-u u Zagrebu. 2000. godine na međunarodnom simpoziju imao sam priliku upoznati profesora Plantingu, a tijekom godina poslije i niz njegovih učenika. Doimao se kao vrlo dobar slušač i izvrstan sugovornik u razgovorima i raspravama. Uz to, tijekom neformalnih druženja opazio sam da je jednaku količinu vremena i truda posvećivao etabliranim kolegama i nepoznatim studentima filozofije pod uvjetom da imaju što reći o temi razgovora. Tijekom 2004. godine i osobno sam držao predavanja o analitičkoj filozofiji religije i u nedostatku tekstova na hrvatskom jeziku obratio sam se profesoru Plantingi za pomoć. Bez imalo premišljanja rekao je da sve što se može naći na internetu, a čemu je on autor, mogu prevesti na hrvatski jezik i koristiti u nastavi. Bez te pomoći i konstantne komunikacije s profesorom Plantingom moja predavanja uglavnom na teme iz analitičke filozofije i uže epistemologije religije bila bi kudikamo lošija čime nikako ne želim kazati da su bila dostatno dobra.

A. Plantinga, uz W. P. Alstona, R. Swinburnea i druge, spada među središnje filozofe religije druge polovine 20. st. Njegova djela poput *God and Other Minds* (1967) *God, Freedom, and Evil* (1974), *Faith and Rationality: Reason and Belief in God* (1983) i *Warrant* (1993) spadaju među središnja djela analitičke filozofije religije. Iako se njegovu filozofiju često drži analitičkom, postoji cijeli niz razloga zašto bi to mogli držati upitnim. On naime bez imalo ustezanja u svojoj izvornoj filozofskoj misli, tj. u reformiranoj epistemologiji, poseže za filozofijom primjerice Tome Akvinskog koji tako postaje ravnopravni sugovornik i usput ga čini razumljivim suvremenom čitatelju.

No isto čini i u svojoj filozofiji kojom se uključuje u vječne i suvremene rasprave svojim izvornim rješenjima. Tako primjerice u raspravi o postojanju zla u svijetu svojom „obranom slobodnom voljom“ ili „...slobodne volje“ (ovisno tiče li se Boga ili stvorenja) i u

raspravi o modalnom argumentu on poseže i osuvremenjuje klasike tih problema poput Aurelija Augustina.

Vratimo se onom upitnom. Ako su primjerice Augustin i Akvinski legitimni i neupitni sugovornici u analitičkoj filozofiji, kao što to kod Plantinge zaista jesu, onda ili postoji više Augustina i Akvinaca ili postoji više analitičkih filozofija. Osobno mislim da je ovo još jedna zasluga A. Plantinge, naime, ta što je analitički pristup shvatio samo kao pristup, metodu i oruđe, a ne i kao skup „dogmi“ o svemiru, čovjeku i svemu ostalome i to još tamo od sredine 60-ih godina 20. st., tj. od svojih prvih tekstova. Mnogo godina poslije (1997), Dagfinn Føllesdall je u raspravi protiv Dummettove tvrdnje da je analitička filozofija post-fregeovska filozofija jezika tvrdio da nema posebnog razloga zašto Tomu Akvinskog ne bi držali „jednim od najanalitičkijih tomista“ (Føllesdall, 1997:14). Dakle, Plantingina implicitna zasluga je i ta što je analitičku filozofiju shvatio u širem (pojmovnom i problemskom) i užem (metodičkom) smislu riječi istovremeno.

Konačno, njegovi su argumenti osebujni i izvorni kao primjerice evolucijski argument protiv naturalizma. Naime, ako su evolucija i naturalizam oboje točni, onda su se ljudske kognitivne sposobnosti razvile da bi proizvele vjerovanja koja imaju vrijednost za opstanak, a ne nužno da bi proizvele istinita vjerovanja. Dakle, kako su ljudske kognitivne moći pogodne za opstanak, a ne za istinu u naturalističko-evolucijskom modelu, postoji dobar razlog za dvojbu oko istinitosti proizvoda tih istih sposobnosti među kojima su i sami naturalizam i evolucija. No, s druge strane, ako je na neki način Bog stvorio čovjeka na svoju sliku, onda bi te sposobnosti bile pouzdane.

Što se tiče reformirane epistemologije valja napomenuti da ima nešto istine u prigovoru da Plantinga pri argumentiranju implicira uobičajene djelatnosti, govor i uvjerenja cjeline zajednice vjernika. Cjelina te zajednice koja na određen način dijeli oblik života i jezične igre, da se poslužimo Wittgensteinovom terminologijom, u stvari razumije njegove argumente i na određen način su joj prirodni. No, što je sa zajednicama koje ne dijele tu sliku svijeta i te jezične igre? Ovdje je čini se Plantinga pomalo sklon pragmatizmu jer „ispravno temeljna“ vjerovanja (engl. *properly basic beliefs*) zajednice religioznih ustvari nisu o „stvarima“ (npr. „Bog egzistira.“ ili „Vjernici izvode čin molitve.“) nego o „djelovanjima“ (npr. „Bog nam govori, a mi odgovaramo.“).

Ako među pragmatičkim argumentima u prilog racionalnosti vjerovanja u Boga s jedne strane imamo argumente ovisne o istinitosti, poput Pascalove oklade, a s druge strane one neovisne o istinitosti, poput „volje za vjerovanjem“ W. Jamesa, onda Plantingin argument stoji na pola puta, nešto poput argumenta temeljem istinitosti kao konsenzusa zajednice plus

istinitosti po analogiji s vjerovanjima onih koji nisu članovi zajednice, tj. ne dijele oblik života. Plantinga ipak ne ide tako daleko da tvrdi da se uopće ne radi o iskazima kao što bi to bili zastupnici strogih pragmatičkih opravdanja religijskih vjerovanja jer ne tvrdi da je „vjerovati Bogu“ racionalna stvar za učiniti i da se u stvari radi o sažetom opisu vjerničkog djelovanja i načina života, a ne o tome da nešto egzistira kao što to tvrde suvremeni zastupnici pragmatičkih argumenata.

2006. godine na filozofskoj internetskoj stranici www.filozofija.org Udruge za promicanje filozofije Filozofija.org objavljen je rad Kristine Polegubić „Put Alvina Plantinge u dokazivanju Božjeg postojanja“ (Polegubić, 2006). Nakon tog rada studija Ivana Budimira „Racionalnost teističkih vjerovanja u reformiranoj epistemologiji Alvina Plantinge“ predstavlja istraživanje drugih tema Plantingine filozofije.

Zainteresirani čitatelji, studenti i profesori filozofije religije neupoznati dovoljno ili uopće sa suvremenom analitičkom filozofijom religije sada na raspolaganju imaju pouzdane tekstove o nekim od središnjih tema toga područja. Povrh svega, profesori filozofije religije trebali bi ne samo poznavati Plantingino djelo nego i poslušati njegove savjete kršćanskim filozofima (Plantinga, 2002). Kao profesor analitičke filozofije zahvalio bih i gospođici Polegubić i gospodinu Budimiru na radovima visoke kakvoće koji će odmah, a i u budućnosti predstavljati važne tekstualne izvore za proučavanje filozofije Alvina Plantinge.

Rad Ivana Budimira svakako je izvrstan primjer, s jedne strane, precizna i istovremeno pregledna prikaza jedne teme Plantingine filozofije, a s druge strane, živa dijaloga s tom filozofijom. O Plantinginoj filozofiji religije objavljeni su deseci članaka i barem deset knjiga koje živo polemiziraju s njegovom filozofijom. Budimir, vjerojatno zahvaljujući svom, uz filozofsko, i matematičkom obrazovanju, vrlo spretno, jasno i sažeto prikazuje Plantingine ponekad vrlo složene argumente, prigovore oponenta i njegove odgovore koje nalazimo u recentnoj literaturi.

Literatura

„Alvin Plantinga: The Analytic Theist“, <http://philofreligion.homestead.com/plantingapage.html>, (pristupljeno: 21. 1. 2012.).

Føllesdall D. 1997 „Analytic Philosophy“, u: Glock, Hans-Johann (ur.) „The Rise of Analytic Philosophy“, Oxford, Blackwell.

Plantinga A. 2002 „Advice to Christian Philosophers“, <http://www.leaderu.com/truth/1truth10.html>, (pristupljeno: 21. 1. 2012.).

Polegubić K. 1996 „Put Alvina Plantinge u dokazivanju Božjeg postojanja“, [filozofija.org](http://www.filozofija.org), http://www.filozofija.org/index.php?option=com_content&task=view&id=23&Itemid=40, (pristupljeno: 21. 1. 2012.).

O KNJIZI

Moje upoznavanje s reformiranom epistemologijom Alvina Plantinge počelo je pohađanjem kolegija *Theistic proofs and postulates* na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove, koji je predavao gostujući profesor Winfried Löffler. Na usmenom ispitu iz navedenoga kolegija, koji je proveo profesor Kristijan Krkač u travnju 2011. godine, predložio mi je da napišem tekst koji bi sadržavao analizu racionalnosti teističkih vjerovanja, prema epistemologiji Alvina Plantinge. U svibnju 2011. godine započeo sam s pisanjem teksta.

Tekst je u početku zamišljen kao rad za odgovarajući časopis koji bi sadržavao analizu racionalnosti teističkih vjerovanja, što čini, uz dodatna proširenja, prva tri poglavlja knjige. U dijalogu s profesorom Krkačem koji je bio prisutan za vrijeme čitavoga pisanja knjige, pokazalo se prikladnim da se u sklopu navedene teme obradi i logički problem zla u svijetu. Poglavitito jer su u već postojećem tekstu bili naznačeni neki osnovni elementi problematike logičkog problema zla, koju je trebalo dodatno razraditi. Logički problem zla u svijetu uklopio sam u širi kontekst problematike racionalnosti teističkih uvjerenja.

Knjiga se sastoji od četiri povezana poglavlja koja sadrže argumente *pro et contra* prema odgovarajućim gledištima koja se promatraju. Prvo poglavlje uvodno je s objašnjenjima osnovnih pojmova koji se pojavljuju u Plantinginoj reformiranoj epistemologiji. Drugo poglavlje bavi se analizom racionalnosti teističkih noetičkih sustava. Poseban naglasak je na racionalnosti središnjeg dijela svih teističkih religija svijeta, a to je vjera u osobnog, svemoćnog i sveznajućeg Boga, koju Plantinga poima kao upravo temeljnu propoziciju. Treći dio usmjeren je prema analizi kognitivnog aparata, njegova dizajna i ispravnog/neispravnog funkcioniranja, s pomoću kojega Plantinga izvodi opravdanje racionalnosti teističkih vjerovanja. U četvrtom dijelu opisana je Plantingina teodiceja slobodne volje, kao rješenje logičkog problema zla u svijetu, čime je potvrđena racionalnost teističke noetičke strukture.

Zagreb, 5. 3. 2012.

KRATICE

A) Kratice i novi pojmovi koje uvodi Plantinga:

Ateolozi = Plantingin naziv koji označava skupinu filozofa čiji su argumenti protivni teističkim gledištima. U ovu grupu spadaju ateisti ili agnostici među filozofima.

FWT = Free Will Theodicy, teodiceja slobodne volje

FWD = Free Will Defense, obrana iz slobodne volje

TWD = Trans World Depravity, prekosvjetska izopačenost

B) Kratice korištenih Plantinginih djela:

GAM = *God and other minds, A Study of the Rational Justification of Belief in God*

GFE = *God, Freedom and Evil*

JT = *Justification and Theism*

RBG = *Reason and Belief in God*

NN = *The Nature of Necessity*

WPF = *Warrant and proper functions*

WCB = *Warranted Christian Belief*

WCD = *Warrant: The current debate*

UVOD

U suvremenom svijetu pod snažnim utjecajem naturalizma, materijalizma i pozitivizma, kršćanima, ali i vjericima ostalih teističkih religija koje sadrže vjeru u osobnog Boga kao svoj središnji dio, često se predbacuje nedovoljna informiranost, lakovjernost ili nedostatak racionalnosti. Jedan dio modernih filozofa ateističke provenijencije zastupa mišljenje da teizam valja odbaciti zbog nedostatka čvrstih dokaza koji ga potvrđuju. Prema gledištima tih filozofa racionalnost vjerskih uvjerenja ovisi o snazi argumenata koji ih podupiru, koji ne ispunjavaju evidencijalističke kriterije.

Vodeći američki filozof religije analitičke orijentacije, Alvin Plantinga razvio je pristup epistemološkoj problematici vjerskih uvjerenja, koji je poznat po nazivu reformirana epistemologija. Reformirani epistemolozi fundacionalizam smatraju pravim filozofskim temeljem ateističkih evidencijalističkih prigovora upućenih teističkim noetičkim sustavima vjerovanja. Pokazuje se da dosljedno prihvaćanje fundacionalističkih kriterija vodi stajalištu prema kojemu brojna uvjerenja koja se javljaju u svakodnevnom životu, kao što su realnost memorijskih sjećanja, uvjerenja o prošlim i budućim događajima, vjerovanja da postoje i drugi umovi osim moga itd. valja smatrati nedovoljno racionalnim, što je apsurdna pretpostavka. Štoviše, i temeljni princip fundacionalizma ne ispunjava kriterije racionalnosti koje sam postavlja, što ukazuje na njegovu nedosljednost. Konačno rješenje Plantingine filozofije je da vjerska uvjerenja treba ocijeniti kao upravo temeljna, a njihovo spontano prihvaćanje koje svakodnevno susrećemo kod brojnih vjernika treba smatrati u potpunosti racionalnim.

S druge strane, racionalnost teističkih noetičkih struktura vjerovanja osporavaju ateistički filozofi zbog činjenice postojanja zla u svijetu. Osporavatelji vjere često tvrde da je postojanje Boga u jednoj vrsti logičke kontradikcije s postojanjem zala. Spomenuti se problem javlja u cjelokupnoj povijesti filozofije te je u suvremenoj američkoj analitičkoj filozofiji 50-tih godina prošlog stoljeća dobio logički oblik, koji je poznat po nazivu logički problem zla u svijetu. Plantinga je logički problem zla postavio na vrlo precizan način u okviru suvremene modalne logike te je iznio veliki broj rješenja koji upućuju na to da teistički sustavi nipošto nisu kontradiktorni već su potpuno racionalni. Racionalnost teističkih noetičkih struktura dokazao je argumentima obrane iz slobodne volje. Njegov način pristupanja logičkom problemu zla u svijetu poznat je po nazivu Teodiceja slobodne volje (eng. *Free Will Theodicy*). Odgovorio je na ateističke primjedbe i pokazao da teistička

vjerovanja nisu u kontradikciji s postojanjem zla. Veliki broj filozofa smatra da je Plantinga konačno riješio taj oblik problema zla u svijetu. Najnovije inačice problema zla koje su prisutne u današnjim raspravama povezane su s teorijom vjerojatnosti. Nastoje se izračunati vjerojatnosti postojanja Boga, ako je poznato da postoji zlo. U posljednje vrijeme problem logičkog zla u svijetu preformulirao se u problem užasnih zala te ateisti među filozofima nastoje pokazati da su užasna zla u suprotnosti s postojanjem savršenog Boga. Reformirani epistemolozi zajedno s Plantingom aktivno su uključeni u te diskusije.

Filozofi reformirane epistemologije uglavnom drže tradicionalnu naravnu teologiju oblikom klasičnog fundacionalizma. Stoga se na prvi pogled može činiti da reformirana epistemologija stoji nasuprot tradicionalnoj naravnoj teologiji, što bi bio pogrešan zaključak. Reformirana epistemologija se bavi jednom vrstom filozofsko-teološke problematike koja je u suvremenoj filozofiji religije postavljena na drugačiji način od tradicije te kao takva traži i nove pristupe. Plantinga je uspješno riješio pitanje racionalnosti vjerskih uvjerenja kao i logički problem zla u svijetu, koji su karakteristični za američku analitičku filozofiju.

1. ULOGA REFORMIRANE EPISTEMOLOGIJE UNUTAR AMERIČKE ANALITIČKE FILOZOFIJE

U tiho provedenoj revoluciji mišljenja i argumentiranja koju je teško tko mogao predvidjeti prije samo dva desetljeća, Bog se vratio. Što je još intrigantnije, taj se događaj nije dogodio među teozima i praktičnim vjericima, nego u profesionalnim filozofskim krugovima akademskih filozofa, gdje je prije toga dugo vladao konsenzus da Svemogućega valja izbaciti iz rasprava.

Modernizing the Case for God, Time, April 7, 1980.

1.1. Utjecaj reformirane epistemologije na američku analitičku filozofiju

Deane-Peter Baker drži da u svijetu postoji jako malo mislilaca koji imaju toliko jak utjecaj na suvremenu filozofiju kao američki analitički filozof Alvin Plantinga, jedan od vodećih protestantskih filozofa religije našega doba.¹ Plantinga je u akademsku raspravu uveo kršćansku filozofiju i dao joj kredibilitet, nasuprot dotadašnjim većinskim strujanjima prema kojima su se prema teističkim uvjerenjima najčešće stvarale najrazličitije vrste predrasuda.² Njegovi filozofski argumenti upućeni su svim teistički opredijeljenim filozofima bez obzira radi li se o židovima, muslimanima ili kršćanima.

Prema mišljenju Jamesa Sennetta, izvrsnog poznavatelja Plantingina djela, koje pronalazimo u uvodu knjige *The Analytic Theist*³, zahvaljujući Plantinginim nastojanjima, danas je sasvim drugačija situacija na američkim sveučilištima nego prije te se na njima u mnogo većem opsegu proučava kršćanska filozofija koja zadobiva sve veći značaj. Sredinom 20. stoljeća u SAD-u je prevladavala analitička filozofija logičkog empirizma koja je svojim principom verifikacije potisnula religijske teme izvan kruga filozofskog interesa. Logički empirizam je negirao utemeljenost metafizike čije tvrdnje je smatrao besmislenima, zajedno s većinom vjerskih uvjerenja koje prema tim filozofima nije moguće racionalno opravdati. U SAD-u se ukorijenio u prvoj polovini 20. stoljeća zahvaljujući filozofima koji su emigrirali iz

---

¹ Izvrstan uvod u filozofsku misao Alvina Plantinge donosi Deane-Peter Baker u eseju *Introduction: Alvin Plantinga, God's philosopher*, u: Deane-Peter Baker (uredio), *Alvin Plantinga, Contemporary philosophy in focus*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007., str. 1-14.

² Ovdje nije namjera raspravljati o opravdanosti pojma kršćanske filozofije, oko čega se u europskim katoličkim filozofskim krugovima prošlih desetljeća razvila živa polemika. Cjelovitu raspravu o tome može se pronaći u članku Ivana Macana, Što nam poručuje enciklika *Fides et ratio?*, *Obnovljeni život*, (54) 1, Zagreb, 1999., str. 93-109. Američka analitička filozofija kao i krug reformiranih epistemologa na drugačiji način pristupaju tom problemu.

³ Vidi: James Sennett, *Introduction, The Analytical Theist: An Appreciation*, U: James Sennett (uredio), *The Analytical Theist: An Alvin Plantinga Reader*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, 1998., str. xi-xviii.

Europe te su sve do 50-tih godina bili vodeći filozofski pravac u američkoj filozofiji i filozofiji znanosti. Alvin Plantinga odigrao je ključnu ulogu u kritici osnovnih principa logičkog empirizma, posebice principa verifikacije te se logički empirizam urušio u svojim vlastitim korijenima.

On je bio centralna figura filozofskih gibanja koja su vratila religijsku vjersku problematiku u filozofiju. Središnje teme njegove filozofije uključuju epistemološka opravdanja racionalnosti religijskih uvjerenja, modalnu metafiziku s naglaskom na dokaze Božje egzistencije, logičke probleme postojanja zla u svijetu koji na prvi pogled proturječe mogućnosti postojanja beskonačno savršenog Stvoritelja, odnos između duše i tijela, što je u filozofiji poznato kao „mind and body“ problem, itd. Plantinga je i osnivač filozofskog pokreta Reformirane epistemologije koja je okupila velik broj značajnih filozofa poput Williama Alstona, Nicholasa Wolterstorffa, Michaela C. Rea koji uglavnom dijele uvjerenja reformirane kalvinističke orijentacije. Toj grupaciji pripada i katolička filozofkinja Linda Zagzebski koja nastoji religijske sadržaje koji se javljaju u analitičkoj filozofiji vrednovati s katoličkog stajališta.

Reformirani filozofi razvili su poseban epistemološki pristup analizi vjerskih uvjerenja, a najpoznatiji su po svojem doprinosu suvremenoj filozofiji religije uvidima da je kršćansko vjerovanje racionalno utemeljeno te da upravo temeljni (eng. *properly basic*) stavovi trebaju uključivati i vjeru u Boga. Reformirani epistemolozi osnovali su 1978. godine udruženje *The Society of Christian Philosophers*⁴ sa ciljem promicanja zajedništva među kršćanskim filozofima i poticanjem proučavanja i razmatranja pitanja koja proizlaze iz njihova kršćanskog i filozofskog opredjeljenja. Društvo je po svom statutu otvoreno svim članovima koji pokazuju interes za filozofiju, a smatraju se kršćanima ili teistima, neovisno o grupaciji kojoj pripadaju. Članovi društva ne moraju biti akademski obrazovani filozofi. Proučavanju filozofskih i teoloških pitanja opisanih s kršćanske vjerske perspektive te raspravama o filozofskim pitanjima unutar kršćanske vjerske orijentacije doprinosi časopis *Faith and philosophy*.⁵ Plantinga je nekoliko godina bio i predsjednik Američkog filozofskog udruženja, Central Division.

---

⁴ Osnovne informacije o Društvu kršćanskih filozofa mogu se pronaći na njihovim službenim internetskim stranicama: <http://www.societyofchristianphilosophers.com>, (pristupljeno 28.11.2011).

⁵ Više informacija o časopisu *Faith and philosophy* nalaze se na <http://www.faithandphilosophy.com>, (pristupljeno 28.11.2011.).

1.2. Kratki životopis Alvina Plantinge

Alvin Plantinga rođen je 15. studenoga 1932. godine, od roditelja Corneliusa A. Plantinge i Lettie Plantinge, koji su tada živjeli u Ann Arboru kraj Michigana. Cornelius je u to vrijeme pohađao studij filozofije na University of Michigan. Oba roditelja su se u Ameriku doselila iz Nizozemske. Sa sedamnaest godina Alvin je upisao Jamestown College u Jamestownu u Sjevernoj Dakoti. Tijekom te iste godine njegov otac je dobio mjesto profesora na Calvin Collegeu, u Grand Rapidsu kraj Michigana. Alvin se pridružio obitelji te se upisao na Calvin College. Tijekom studija dobio je stipendiju za sveučilište Harvard. Studirao je dva semestra na Harvardu, a ljetnu stanku iskoristio je za posjećivanje predavanja Williama Harryja Jellema na Calvin Collegeu koja su ga toliko impresionirala da je odlučio napustiti Harvard i preseliti se na Calvin College na kojem je postao student Williama Harryja Jellema. Tamo je upoznao kolege Dewey Hoytenu i Nicholasa Wolterstorffa s kojima će ostvariti živu suradnju koja traje kroz njegovu čitavu akademsku karijeru.

Plantinga se kao student posvetio proučavanju povijesti filozofije, koja je uključivala Platonove, Aristotelove, Augustinove, Akvinčeve, Descartesove, Leibnizove i Kantove tekstove nerijetko i na originalnim jezicima, što mu je omogućilo izvrsno poznavanje francuskog, njemačkog, grčkog i latinskog jezika. Paralelno s filozofijom Plantinga se bavio i engleskom književnošću koju je diplomirao kao i psihologiju. Godine 1953. na Calvin Collegeu upoznao je Kathleen De Boor. Oženili su se dvije godine poslije te su postali roditelji četvero djece. Alvin i Kathleen su se u to vrijeme osim studiranjem bavili i alpinizmom i planinarenjem.

U siječnju 1954. Godine odlazi na doktorski studij na University of Michigan kod Williama Alstona, Richarda Cartwrighta i Williama K. Frankene. Godinu poslije, 1955., preseljen je na Yale University, gdje je doktorirao 1958. Prva je predavanja o povijesti metafizike i epistemologiji održao 1957. na Yaleu. Godine 1963. prihvatio je poziciju na Calvin Collegeu na kojem je naslijedio Jellema te je tamo proveo punih 19 godina, prije nego se 1982. preselio na University of Notre Dame na kojem je zaposlen i danas.

1.3. Najbitnije značajke Plantingine filozofije

Prema Sennettovom mišljenju Plantinga je jako utjecao na oblikovanje analitičke epistemologije i filozofije religije u SAD-u u drugoj polovini prošloga stoljeća.⁶ Sennet se upoznao s njegovim filozofskim projektom na konferenciji u Wheatonu održanoj 1986. godine, na kojoj je nazočio kao mladi student. Na konferenciji je sudjelovalo preko sto profesionalnih filozofa, koje je povezivao zajednički interes prema istraživanju odnosa filozofskog mišljenja i kršćanske vjere. U to vrijeme je, nakon razdoblja stagnacije, zahvaljujući i Plantinginu utjecaju, u Americi jako narastao interes za filozofiju religije, što je zabilježio i časopis *Times* u članku *Modernizing the Case for God*.⁷ Nakon dugogodišnje dominacije ateistički orijentirane analitičke filozofije, razbijao je kao nitko prije njega predrasude o teističkim uvjerenjima kao iracionalnim te je pokazao suvremenicima da se teistički stavovi mogu racionalno opravdati. Knjiga *God and other minds*⁸ objavljena 1967. godine veoma je snažno odjeknula u filozofskim krugovima, prije svega zbog konstatacije da vjerovanje u Boga nije ništa manje racionalno od uvjerenja da uz nas postoje i drugi umovi različiti od nas samih. Zaključak toga djela je da vjerovanje u Boga i uvjerenje u postojanje drugih umova izvan našeg vlastitog uma ima isti epistemološki status. Djelo upućuje na činjenicu da su svi kriteriji racionalnosti prema kojima bi se vjera u Boga pokazala iracionalnom nedosljedni, nekoherentni i puni proturječnosti.

Racionalnu prihvatljivost kršćanskih uvjerenja Plantinga je opisao u trećem i najznačajnijem djelu trilogije, naslova *Warranted Christian Belief*⁹ objavljenom 2000. godine, u kojem opisuje svoje najznačajnije epistemološke uvide. To djelo proučava epistemološki status klasičnih kršćanskih vjerovanja, ponajprije vjeru u osobnog Boga koji je svemoguć, vječan, nepromjenjiv, beskrajno dobar i milosrdan. Prethodna uvjerenja dijele vjernici svih teističkih religija. U trilogiji se analiziraju i vjerovanja koja su svojstvena isključivo kršćanskim vjernicima, kao što su odnos i poimanje grijeha, kajanja, opravdanja, vjerovanje u

---

⁶ Vidi James Sennett, Introduction, str. xi-xviii.

⁷ U novinskom članku *Modernizing the Case for God*, Time, April 7, 1980, str. 65- 66., možemo pročitati „*In a quiet revolution in thought and argument that hardly anybody could have foreseen only two decades ago, God is making a comeback. Most intriguingly, this is happening not among theologians or ordinary believers, but in the crisp intellectual circles of academic philosophers, where the consensus had long banished the Almighty from fruitful discourse*”.

⁸ Alvin Plantinga, *God and other minds, A Study of the Rational Justification of Belief in God*, Cornell University Press, Ithaca i London, 1967.

⁹ Alvin Plantinga, *Warranted Christian Belief*, Oxford University Press, Oxford, 2000. Ovo djelo je treća i najznačajnija knjiga iz Plantingine trilogije. Prva dva djela nose naslov: *Warrant: The current debate*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1993., *Warrant and proper functions*, Oxford University Press, Oxford, 1993.

uskrsnuće Isusa Krista, njegovu Božansku narav, vjeru u sv. Trojstvo, itd. Kao što sam kaže u Uvodu *Warranted a C. B.*, Plantinga analizira racionalnu utemeljenost vjere kršćana neovisno o njihovoj izobrazbi, poznavanju teologije, modernog povijesnog biblijskog kritizma, mišljenja velikih kritičara religija Nietzschea, Marxa ili Freuda, filozofije ili prirodnih znanosti. Njegov odgovor protiv prigovora da kršćansku vjeru nije moguće racionalno opravdati glasi da je to aposteriorni zaključak koji je ovisan o samoj istinitosti kršćanske vjere. Kritičari kršćanstva, misli Plantinga, apriori pretpostavljaju da je kršćanska vjera neistinita nakon čega *de jure* zaključuju da su kršćanska vjerovanja neutemeljena. Njihovi zaključci su uvjetovani njihovim pretpostavkama u kojima su unaprijed sadržani zaključci. Kad bi podvrgnuli i samu znanost strogim fundacionalističkim kriterijima, mnoge znanstvene propozicije bi se pokazale nedovoljno racionalnima. Vjernicima su stajališta o postojanju savršeno moćna, beskonačno savršena Stvoritelja racionalno prihvatljiva kao i uvjerenje da svijet postoji više od 15 minuta ili da se most koji prelazim neće odjednom ispod mene srušiti. Kriteriji koje pred vjernike postavlja fundacionalizam pokazuju se pretjerano rigoroznim, proturječnim, pa ih kao takve treba odbaciti.

Jedan od suvremenih autora koji je nastojao evaluirati Plantinginu religioznu epistemologiju je i James Beilby. Prema Beilbyjevoj posljednjoj tezi iz doktorske disertacije *Epistemology as Theology*,¹⁰ Plantingi se može prigovoriti da često puta ne radi dovoljnu razliku između filozofije i teologije. Profesionalni filozofi njegov rad smatraju pretjerano teološkim dok se teolozi gube u strogoj filozofskoj metodologiji analitičke filozofije. Njegova filozofska preokupacija u potpunosti je okrenuta prema teološkoj problematici. Prema Beilbyju, Plantingine najbitnije ideje nalazimo u trilogiji *Warranted-a* u kojima autor nastoji objasniti fenomen vjere te ispitati epistemološki status vjerskih uvjerenja u oblicima kršćanskoga ispovijedanja vjere. Najznačajnije mu je otkriće kako vjerska uvjerenja mogu biti upravo temeljne propozicije (eng. *properly basic proposals*). Pritom nastupa s pozicija filozofskog eksternalizma. Eksternalizam je teorija koju razvijaju anglo-američki epistemolozi prema kojem se opravdanje znanja može postići izvanjskim sredstvima. Za Plantingu opravdanost vjerovanja proizlazi iz spoznajnih čina koji rade sukladno svojoj svrsi, odnosno planu rada. Pravilan funkcionalizam je oblik epistemološkog relijabilizma. Rad spoznajnog aparata je pravilan ako se odvija u pravilnom okruženju pri čemu je spoznajni aparat tako

---

¹⁰ Opis Plantingine filozofije i kritički osvrt može se pronaći u disertaciji Jamesa Beilbya, *Epistemology as Theology, An Evaluation of Alvin Plantinga's Religious Epistemology*, Ashgate Publishing, Aldershot, 2005. U članku autora Randala Rausera, *Review of Epistemology as Theology: An Evaluation of Alvin Plantinga's Religious Epistemology*, *Ars Disputandi*, (7) 1, 2007., (<http://ArsDisputandi.org>), (pristupljeno 28.11.2011.) , skraćeno su skicirane teze iz Beilbyjeve disertacije.

smišljen da se podudara s planovima inteligentnoga dizajnera koji ga je osmislio, tj. Boga.¹¹ Naš kognitivni aparat radi ispravno ako je u odgovarajućem prikladnom epistemičkom okruženju usklađenom sa svojim planom rada.¹² O tome će biti više riječi u sljedećim poglavljima.

U trećoj knjizi *Warranted*, svoju teoriju opravdanja primjenjuje na teističke religije i kršćanstvo te zaključuje da je kršćansko vjerovanje opravdano. On u konačnici opravdanje kršćanskoga vjerovanja objašnjava Aquinas/Calvin-ovim modelom. Prema Calvinu u svakom čovjeku postoji *sensus divinitatis*, kao dio plana rada njegova intelektualnog aparata. Vjera je unutrašnje svjedočanstvo Svetoga Duha kojega percipiramo na temelju *sensusa divinitatis*. Za Akvinca vjera nastaje uslijed poticaja Svetoga Duha što je veoma slično Calvinovom gledištu.

Ovdje se kritičarima poput Ernesta Sose čini da Plantingina misao nije dovoljno refleksivna te je prema njegovoj podjeli znanja na *animal knowledge* i *reflective knowledge*,¹³ svrstava u prvu skupinu. Laurence Bonjour Plantingin eksternalizam ocjenjuje kao inačicu skepticizma.¹⁴ Ipak, i sam Plantinga je svjestan da se vjernik u određenim trenutcima može naći u nepovoljnim situacijama, u kojima njegova temeljna uvjerenja mogu biti ugrožena od strane okoline. U takvim situacijama, dolazi do izražaja unutrašnji osporavatelj, na temelju kojeg smo sigurni u opravdanost svojih stavova, makar okolnosti u kojima se nalazimo nisu za nas povoljne. Prema Beilbyjevom mišljenju, Plantingin unutrašnji osporavatelj nije ništa drugo nego samorefleksija vjerskog iskustva čime se bavi tradicionalna naravna teologija. Kroz teoriju unutrašnjeg osporavatelja on zapravo implicitno prihvaća filozofsko-teološku misaonu baštinu koja je obilježila kršćansku tradiciju zapada, iako to eksplicitno ne navodi u svojim djelima. Spontano prihvaćanje vjere rašireno među vjernicima, ali i promišljanja vjerskih fenomena profesionalnih teologa dio su raznolikog i bogatog vjerskog iskustva.

---

¹¹ *W P F*, str. 21.

¹² *Ibid.*, str. Xii.

¹³ Vidi: Ernest Sosa, *Knowledge in Perspective: Selected Essays in Epistemology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991., str. 240.

¹⁴ Vidi: Laurence Bonjour, Plantinga on Knowledge and Proper Functions, u: Jonathan Kvanvig (uredio), *Warrant in Contemporary Epistemology*, Rowman and Littlefield Publishers, Maryland, 1996., str. 47-71.

2. NOETIČKI STATUS TEISTIČKOG VJEROVANJA U PLANTINGINOJ EPISTEMOLOGIJI

Promišljanje noetičkog statusa teističkih uvjerenja spada među osnovne Plantingine preokupacije kojom se bavio tijekom čitave karijere, te obilježavaju čitavo njegovo djelo. Ideje koje se ovdje javljaju ključne su za razumijevanje cjelokupnog opusa njegove filozofije kojom je doprinio razvoju suvremene filozofsko-teološke misli.

2.1. Upravo temeljna uvjerenja¹⁵

U eseju *Reason and belief in God* odgovorio je na postavljena pitanja racionalne utemeljenosti vjerovanja, ustvrdivši da su teistička vjerovanja, uključujući i samu vjeru u Boga, upravo temeljna uvjerenja. Sam Plantinga postavlja problem opravdanja upravo temeljnih uvjerenja na sljedeći način:

„Vjerovanje u Boga upravo je temeljno; što nipošto ne znači da ono ostaje bez opravdanja. Dopustite mi da objasnim svoje stajalište. Promotrimo vjerovanja o osjetilnim percepcijama, memorijskim sjećanjima, i uvjerenja koja pripisujemo mentalnim stanjima drugih osoba, kao što su npr.:

- (1) Ispred sebe vidim stablo
- (2) Jutros sam doručkovao
- (3) Ova osoba trpi bol.

Iako je uvjerenja ove vrste uobičajeno smatrati temeljnim uvjerenjima, pogrešno bi bilo držati da ona nisu opravdana.“¹⁶

Plantinga u prethodnom citatu ističe svoje gledište prema kojem će uvjerenja koja čovjek stječe svakodnevno, poput uvjerenja o osjetilnim percepcijama, memorijskom sjećanjima i uvjerenjima o mentalnim stanjima drugih osoba smatrati upravo temeljnim uvjerenjima, koja smatra opravdanim.

U nastavku spomenutog eseja Plantinga još jasnije pojašnjava stajalište prema kojem i vjeru u Boga smatra upravo temeljnim uvjerenjem:

„Ono što imamo umjesto toga, vjerovanja su poput sljedećih:

- (4) Bog mi se obraća
- (5) Bog je sve ovo stvorio

---

¹⁵ Konceptija upravo temeljnih uvjerenja (eng. *properly basic belief*) ključna je za Plantinginu epistemologiju opravdanja teističkih vjerovanja.

¹⁶ Alvin Plantinga, *Reason and Belief in God*, u: Alvin Plantinga i Nicholas Wolterstorff (uredili), *Faith and Rationality, Reason and Belief in God*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, London, 1986., str. 78-82.

- (6) Bog odobrava moje postupke
- (7) Bog mi oprašta
- (8) Boga slavim i hvalim.

Ove propozicije su upravo temeljne u odgovarajućim okolnostima. Navedeno je potpuno u skladu s pretpostavkom da propozicija o postojanju takve osobe kao što je Bog nije upravo temeljna niti bazična, poput propozicija (4)-(8), iz kojih ista samo očigledno slijedi. U tom smislu relativno opća i generalna propozicija da Bog postoji nije upravo temeljna, poput opisanih propozicija koje opisuju neke Božje atribute i djelovanja.

Vratimo se opisu analogije između vjerovanja u Boga i vjerovanja u postojanje objekata koje percipiramo, drugih osoba i prošlosti. Ovdje također kao upravo temeljne propozicije radije uzimamo one propozicije koje su specifične i konkretne, radije nego mnogo generalnije i općenitije propozicije. Možda možemo navesti sljedeće primjere generalnih propozicija:

- (9) Ovdje je drveće
- (10) Ovdje su druge osobe
- i
- (11) Svijet postoji više od pet minuta

koje nisu upravo temeljne u punom smislu; kao što su to propozicije:

- (12) Vidim drvo
- (13) Drago mi je vidjeti ovu osobu
- (14) Doručkovao sam prije više od sat vremena

koje u punom značenju zavrijeđuju da ih se smatra upravo temeljnima. Naravne, prethodne propozicije na samo očiti način istovremeno povlače propozicije formalnije prirode i možda ovdje nema štete u poimanju tih formalnijih propozicija kao upravo temeljnih, osim ako pretjerano ne specificiramo njihovo značenje. Isto vrijedi i za vjerovanje u Boga. Možemo reći da je i vjerovanje u Boga upravo temeljno; strogo govoreći, međutim, to nije propozicija poput propozicija (4)-(8) koje uživaju status upravo temeljnih propozicija. Ali, ključna stvar ovdje je sljedeća: vjera u Boga, ili (8)-(12) su upravo temeljne propozicije; međutim ne možemo zanijekati da ovdje postoje potvrđujući uvjeti u prilog tim vjerovanjima, ili uvjeti koji pružaju opravdanje onim propozicijama koje smatramo temeljnim. Ona stoga nisu neutemeljena ili neopravdana.¹⁷

Vidimo da se u Plantinginoj epistemologiji pridaje isti noetički status uvjerenjima koja se pojavljuju u svakodnevnom životu, kao i religijskim vjerovanjima, koja su dio vjerskog iskustva vjernika. Pritom Plantinga radi suptilnu distinkciju među konkretnim propozicijama kao uvjerenjima o pojedinačnim događajima i općenitijim, univerzalnijim i generalnijim propozicijama. Konkretne propozicije su upravo temeljne u užem smislu, dok generalne propozicije direktno slijede iz konkretnih, te ih možemo smatrati upravo temeljnim u širem smislu. Tako propoziciju o postojanju Boga, možemo u širem smislu također smatrati upravo temeljnom.

Pridavanje religijskim vjerovanjima status upravo temeljnih uvjerenja predstavlja možda i najvažnije Plantingino epistemološko otkriće. Ta ideja temelji se na uvjerenju da je neracionalno tražiti egzaktne dokaze o stvarnostima koje nije moguće niti potrebno na taj način dokazivati. Doživljaj Božje prisutnosti iz kojega on izvodi zaključak da Bog postoji, za

---

¹⁷ Ibid., str. 78-82.

Plantingu jednako je stvaran i temeljan, poput saznanja da, na primjer, njegovu suprugu muči glavobolja te ga kao takva nije moguće dokazati. Upravo temeljne propozicije su opravdane temeljem samo svoje prirode, a ne na temelju nekoga dokaznog postupka.

Promatranjem teističkih uvjerenja kao upravo temeljnih dao je golemi doprinos suvremenim raspravama unutar filozofije religije. Plantingina filozofska stajališta nastala su kao reakcija na evidencijalističke prigovore teističkim vjеровanjima, kojima su dijametralno suprotna.

U nastavku će se ateistički ili agnostički orijentirani filozofi koji iznose prigovore protiv teističke vjere, radi bolje preglednosti suprotstavljenih gledišta, zajednički nazivati ateolozima.¹⁸ Plantingina epistemologija je nastajala u živom dijalogu s ateolozima, čiji prigovori su izneseni u sljedećem poglavlju. U nastavku neće biti naglašavana razlika između upravo temeljnih propozicija o konkretnim situacijama i njihovih generalnijih izvedenica koje iz njih neposredno proizlaze.

2.2. Evidencijalistički prigovori teističkim vjеровanjima i Plantingin odgovor

Evidencijalizam je stav prema kojem se snaga uvjerenja treba temeljiti na dokazima koji mu idu u prilog. Ovo se mišljenje često javljalo u filozofiji, a možemo ga pronaći npr. kod Johna Locke, Davida Humea, Bertranda Russella, Williama Kingdona Clifforda ili Williama Jamesa. Prema evidencijalističkom stajalištu, svako vjеровanje, pa tako i religijsko, mora biti potkrijepljeno evidencijom. Velik broj filozofa koji se smatraju ateistima tvrde da je vjera u Boga¹⁹ iracionalna ili neodgovorna ili je niže noetičke vrijednosti, zato što, kako oni misle, ne postoji dovoljno evidencije koja ih podupire.²⁰

Bertrand Russell vlastita ateistička uvjerenja opravdava nedostatkom dokaza koji bi potkrijepili vjеровanje u postojanje Boga. Široko rasprostranjen logički empirizam smatra da teističke propozicije nije moguće empirijski verificirati pa se iste trebaju smatrati kognitivnim besmislicama. W. K. Clifford i Anthony Flew misle da u skladu s važećim epistemološkim standardima treba krenuti od ateističkih pretpostavaka da bi potom dokazali teizam.²¹ Ako se

---

¹⁸ Ovaj naziv Alvin Plantinga koristi u svojim djelima, kako bi snažnije naglasio suprotstavljanje mišljenja koje je karakteristično za sva njegova djela. Njegove knjige obično započinje argumentima koje ateolozi iznose protiv teističkog vjеровanja, da bi potom iznosio svoja vlastita mišljenja kojim pobija njihova gledišta.

¹⁹ Vjеровanje u Boga ima puno šire značenje od egzistencijalne propozicije kojom tvrdimo njegovo postojanje. Vjera u Boga uključuje vjernikov stav, opredjeljenje za Boga i odnos prema njemu. Plantingino poimanje teističkog uvjerenja o postojanju Boga možemo pronaći u: *RBG*, str. 18-20.

²⁰ *RBG*, str. 17.

²¹ Vidi: U eseju *The ethics of belief* (1877) čuveni ateist W. K. Clifford zastupa uvjerenje da je moralno pogrešno zasnivati bilo kakvo vjеровanje bez dovoljno evidencije koja ga potvrđuje. Prema Cliffordovim riječima: „*To*

takav plan pokaže neosnovanim, teizam, misli Flow, valja odbaciti. Sažeto, njihove se pozicije mogu opisati sljedećim dvjema propozicijama:

(1) „*Iracionalno je i izvan razuma prihvatiti teističko vjerovanje u nedostatku dovoljne količine evidencije ili razloga koji ga podupiru*

(2) *Ne postoji evidencija ili dovoljan stupanj evidencije u prilog tvrdnji da Bog postoji*“.²²

Dosljedno tomu, kako ateolozi u pravilu prihvaćaju (2), za njih nužno slijedi (1). Prema Michaelu Scrivenu ateizam ima i moralno obvezujući karakter ako ne uspiju dokazi za vjeru.²³ Prema tom filozofu teisti najprije moraju dokazati tvrdnju da

(3) Bog postoji

da bi potom odbacili tvrdnju

(4) Bog ne postoji.

Scriven smatra da nikomu do sada nije uspjelo dokazati (3), pa nam prema njemu ostaje jedino mogućnost da prihvatimo (4). Etično je, smatra Scriven, prihvatiti tvrdnju (4) te vjerovanje za njega predstavlja jednu vrstu etički neispravnog djelovanja. I za Branda Blansharda etika je ista izvan i unutar religije, vjerovanje sadrži etički aspekt, a pristanak na vjeru se mora temeljiti isključivo i samo na evidenciji.²⁴ Svi navedeni ateistički prigovori imaju zajedničko obilježje, a to je njihova evidencijalistička pozicija.

Plantinga iznosi činjenicu da ni ateistički prigovori koji su protivni kršćanskom vjerovanju nisu egzaktne naravi te ne ispunjavaju uvjete kakve zahtijevaju od suprotne strane. On ne prihvaća apriornu pretpostavku koja bi polazila od ateističke pretpostavke da Bog ne postoji da bi na kraju nekog dugačkog i kompliciranog znanstvenog istraživanja dokazali teističku tvrdnju da Bog postoji. Nema razloga prema kojem isti kriterij ne bi smjeli postaviti

---

sum up: it is wrong always, everywhere, and for anyone, to believe anything upon insufficient evidence.“ (http://www.infidels.org/library/historical/w_k_clifford/ethics_of_belief.html), (pristupljeno 2.2.2012.).

²² *RBG*, str. 27.

²³ *Ibid.*, str. 27.

²⁴ *Ibid.*, str. 30.

pred ateističke filozofe, koji bi se tada našli pred zadaćom da dokažu ateističke pretpostavke. Stoga je teza po kojoj je iracionalno vjerovati u Boga bez dokaza i sama upitne vrijednosti.

Ovdje je u pitanju i vrsta dokaza koja se očekuje. Vjerska uvjerenja nije moguće potvrditi dokazima u smislu prirodnih znanosti ili matematike, niti se to se od vjere može i smije očekivati. Takvi kriteriji su proizašli iz logičkog pozitivizma koji je jedno vrijeme bio dominantan pravac u filozofiji znanosti. Logički pozitivizam je napušten jer se njegov temeljni princip verifikacije pokazao problematičnim.

Nadalje, Plantinga kritizira A. Flowa da nije dovoljno razjasnio kakvu vrstu evidencije zahtijeva od teističkih vjerovanja. M. Scrivenu predbacuje postavljanje prioriteta pri izboru tvrdnji (3) ili (4) kao polazišne točke iz koje treba krenuti da bi dokazali onu drugu. Pretpostavku o postojanju Boga treba smatrati upravo temeljnim vjerovanjem za koje ne postoji evidencija, ali i dalje osoba koja je prihvaća ostaje pritom potpuno racionalna. Osoba pokazuje spontano razumijevanje religijskih fenomena poput vjere u postojanje Boga, kao što razumije i modus ponens ili moral ili vjeruje da na svijetu postoje drugi ljudi osim njih samih. Kao polaznu točku teističke vjere treba uzeti uvjerenje o postojanju osobe poput Boga, koja potom utječe na sva ostala uvjerenja.

Pitanje koje se ovdje prirodno javlja glasi: A što je s dokazima za Božju opstojnost koji su prisutni u tradiciji naravne teologije Zapada? Jesu li ti dokazi odgovor na navedene ateističke prigovore? U poglavlju *Aquinas and foundationalism*²⁵ Plantinga zastupa tezu da je i tradicionalna naravna teologija, kao dio katoličke ali i jednoga dijela protestantske tradicije, jedan oblik evidencijalizma.²⁶ Plantinga misli da je Toma Akvinski u svojim poznatim putovima, nasljedujući Aristotelovu metodu, nastojao dokazati Božju egzistenciju na temelju samo očiglednih prvih principa, čime je primijenio evidencijalističke kriterije na vjersku stvarnost. Štoviše, prema njemu je Akvinac nastojao opravdati i ostale članke kršćanske vjere racionalnim argumentima da bi dokazao da je kršćanska vjera autentična jer je potvrđena brojnim čudesima itd., kojima nastoji dokazati da je upravo Bog jamac istinitosti kršćanstva. Plantinga smatra da je Akvinac na taj način nastojao dokazati racionalnost vjerskih članaka za jednu vrstu ondašnje vjerske intelektualne elite. To se Plantingino stajalište pokazuje pretjeranim.

Plantinga smatra da suvremeni ateizam i tradicionalna naravna teologija korijene vuku od zajedničkog pretka, a to je klasični fundacionalizam koji je obilježio filozofsku

---

²⁵ Ibid., str. 39-63.

²⁶ Čitavo treće poglavlje eseja *Reason and Belief in God*, pod naslovom *The reformed objection to natural theology*, posvećeno je filozofskoj raspravi o ulozi naravne teologije, koju prema Plantingi, kao i jednoj skupini protestantskih filozofa, valja odbaciti. Vidi: *RBG*, str. 63-93.

tradiciju zapada. On ukazuje na njegovu primamljivost i iluziju navodne racionalnosti koju nastoji promovirati, dok se pažljivijom analizom može utvrditi njegova nedostatnost i nedosljednost.

2.3. Klasični fundacionalizam i Plantingina kritika

Promotrimo sljedeći niz primjera. Vjerujemo da su točno određene osobe naši roditelji, iako nikada nismo to provjerili primjerice analizom DNK-a. Imamo povjerenja u pisce udžbenika iz povijesti koji iznose slijed zbivanja o kojima nemamo neposrednoga svjedočanstva, niti smo bili u mogućnosti čitati originalne povijesne izvore iz državnih arhiva da bismo se u njih uvjerali. Prihvaćamo teorije koje opisuju fizikalne pojave iako ne možemo provesti sve eksperimente koji ih potvrđuju. Vjerujemo znanstvenicima koji su eksperimentom utvrdili postojanje čestica neutrina koje se kreću brzinom većom od brzine svjetlosti. Znamo da u šumi na Sljemeni rastu borovi, a ne njihove plastične kopije i da kornjača iz mojega terarija nije bio-robot. Znam da ću večeras pogledati utakmicu. Niti jednu od tvrdnja iz prethodnih primjera nije moguće niti je potrebno dokazati da bi se utvrdila njihova racionalnost. Ti i brojni drugi primjeri pokazuju da naš kognitivni aparat do većine propozicija koji čine njegov sustav znanja koje je nedvojbeno i sigurno, dopire spontano, bez posebne provjere ili dokaza.

S druge strane, pod utjecajem fundacionalizma, u Zapadnoj filozofiji prihvaćena je paradigma prema kojoj je znanstvene tvrdnje potrebno strogo provjeravati i dokazivati iz strogo očiglednih, svima prihvatljivih temeljnih načela. Taj pristup je karakterističan za suvremene prirodne znanosti, poglavito matematiku koja svoje tvrdnje dokazuje iz primordijalnih samo očiglednih premisa koje nazivamo aksiomima.

2.4. Fundacionalizam

Prema Plantinginom opisu fundacionalizma radi se o sveobuhvatnom filozofskom pogledu na vjeru, znanje, opravdanje vjerovanja, racionalnost vjerovanja, itd.²⁷ Fundacionalizam je imao velik odjek u povijesti Zapadne filozofije te su mnogi značajni filozofi, primjerice Descartes, Locke i Leibniz, bili fundacionalisti.

Fundacionalizam je ideja prema kojoj sva naša uvjerenja čine jednu uređenu noetičku strukturu ili sustav uvjerenja. U noetičkom sustavu moguće je pronaći noetičke relacije, koje povezuju odgovarajuće propozicije unutar noetičke strukture. Prema fundacionalistima, u noetičkoj strukturi postoje propozicije koje su temeljnije od drugih propozicija.

Promotrimo tvrdnju A koju smatramo istinitom na temelju tvrdnje B. Možemo reći i da tvrdnja B podupire tvrdnju A. Tvrdnja B bi se u idealnom slučaju trebala temeljiti na evidenciji. Promotrimo neku proizvoljno izabranu propoziciju u noetičkoj strukturi koju možemo označiti s A u koju vjerujemo na temelju propozicije B. U tom slučaju propozicija B je bazična propozicija za propoziciju A. Moguće je čitavu noetičku strukturu promatrati kao bazičnu, pri čemu niti u jednu propoziciju ne bi vjerovali na temelju neke druge propozicije. Ipak, u najvećem broju slučajeva noetičku strukturu moguće je podijeliti na bazične i ne bazične propozicije. Usporedimo li fundacionalističku koncepciju s kućom, bazična uvjerenja činit će njezine temelje, a sva ostala uvjerenja počivat će na tim temeljima.

Noetička struktura, nadalje, može imati dubinu, po kojoj se odgovarajuća uvjerenja mogu nalaziti na njezinoj periferiji, dok drugu vrstu uvjerenja možemo smjestiti u samo središte noetičke strukture. Što je neka propozicija udaljenija od središta noetičke strukture, njezina noetička vrijednost je manja. Tako za noetičku strukturu jedne osobe promjena uvjerenja koja se nalaze na periferiji ne uzrokuje velike promjene u samoj strukturi. Promjene stavova koje su bazične, uzrokuje transformaciju čitave strukture. Vjera u Boga predstavlja uvjerenje koje utječe na čitavu noetičku strukturu. Plantinga to uvjerenje svrstava među upravo temeljna uvjerenja, a koje se nalazi u samom središtu noetičke strukture svake osobe.

Fundacionalizam možemo opisati kao jednu od teorija racionalnosti noetičke strukture. U najboljem slučaju, racionalna noetičku strukturu sazdana je od propozicija od kojih su sve istinite te je osoba koja ima takva uvjerenja u potpunosti racionalna.

---

²⁷ Vidi: *RBG*, str. 48-49.

2.5. Kritika temeljnog principa fundacionalizma

U povijesti filozofije javljali su se različiti kriteriji opravdanja bazičnih uvjerenja koji leže u temeljima noetičkog sustava. Prema srednjovjekovnom idealu *scientie*, bazična uvjerenja su ona koja su jasna sama po sebi ili ona koja neposredno spoznajemo osjetilima. Razumijevanje bazičnih propozicija je dostatno da se prihvati njihova istinitost. Za Johna Lockeja to su propozicije koje krasi „*sjajna evidencija ili jasnoća i bistrina pažljivog uma*“ dok Descartes smatra da takve propozicije moraju biti „*jasne i odjelite*“.

Fundamentalni princip klasičnog fundacionalizma koji predstavlja kriterij racionalnosti upravo temeljnih propozicija ima sljedeći oblik:

(1) „*Propozicija p je upravo temeljna za osobu S ako i samo ako je p ili samo očigledna za S ili je nepromjenjiva za S ili je evidentna osjetilima za S*“.²⁸

Prema tom principu, nije moguće opravdati mnoge propozicije koje su upravo temeljne za svaku osobu. Principom (1) nisu obuhvaćene sljedeće tvrdnje:

- (a) za koje znamo da će se dogoditi u budućnosti, kao npr. moje znanje da ću večeras sigurno pogledati utakmicu,
- (b) memorijska sjećanja,
- (c) svijet postoji više od 5 minuta,
- (d) jutros sam doručkovao slaninu,
- (e) veliko stablo se nalazi pored mene,
- (f) jučer me boljela glava,
- (g) postoje i druge osobe osim mene.

---

²⁸ Ibid. str. 59-63.

Fundacionalističke teorije znanja prema kojima argumente izvodimo iz uskoga skupa temeljnih propozicija teško je primijeniti na širi skup vjerovanja. Kad bi prihvatili fundacionalizam, tada bi morali smatrati da je većina uvjerenja koje ljudi svakodnevno prihvaćaju nedovoljno racionalna. Postoji jako široka lepeza različitih kognitivnih sposobnosti koje vode do različitih vrsta spoznaja koje prihvaćamo. Ispitivanja inteligencije sadrže sve vrste numeričkih testova, testova verbalnoga zaključivanja, sposobnosti apstraktnoga mišljenja. Poznajemo i emocionalnu inteligenciju.

Dio spoznaja primamo osjetilnim putem, druge spoznaje su kompleksnije, primjerice spoznaje o moralu, spoznaje o mentalnim radnjama našega intelekta ili o radnjama drugih intelekta izvan našega. Ako bi prihvatili fundacionalističke kriterije racionalnosti, brojne spoznaje iz tih područja bi morali proglasiti iracionalnima i kao takve odbaciti.

Sam temeljni princip fundacionalizma ne ispunjava svojstva racionalnosti koja sam propisuje. Prema njemu, iracionalni su fundacionalistički kriteriji, a ne tvrdnje koje se prema takvim kriterijima proglašavaju iracionalnima.

Posebno, fundacionalističke principe nije moguće primijeniti niti na uvjerenja poput vjere u Boga. Zato Plantinga opravdava vjeru u Boga ili vjeru u postojanje drugih umova i slična uvjerenja kao ono što jednostavno znamo, što ne traži dokaze ili argumente, ali polaže pravo na racionalnost. Takva uvjerenja smatra upravo temeljnim uvjerenjima do kojih se dolazi neposredno. Iskustvena je činjenica da se u određene stvari jednostavno vjeruje bez posebne potrebe za evidencijom. Je li nedostatak takve vrste evidencije koju propisuje fundacionalizam znak da su te tvrdnje nedovoljno racionalne? Plantinga smatra da nije. Po njemu je upitna racionalnost fundacionalističkih kriterija.

2.6. Je li tradicionalna naravna teologija fundacionalizam?

Plantinga smatra da se ateističkim strujanjima koja su prisutna u suvremenoj filozofiji samo prividno suprotstavljaju tradicionalni filozofi naravne teologije. On uzima primjer Tome Akvinskog, vrhunskog katoličkog filozofa i teologa, dokazujući da je njegova filozofija jedan oblik fundacionalizma.

U klasičnom fundacionalizmu kao i u tomističkoj filozofiji iskristalizirali su se sljedeći kriteriji:

- (1) „U svakoj racionalnoj noetičkoj strukturi postoji skup vjerovanja koje moramo uzeti kao temeljne, to jest, kao one koji nisu prihvaćeni niti od jednog drugog uvjerenja
- (2) U racionalnoj noetičkoj strukturi snaga ne bazičnih uvjerenja je proporcionalna potpori koju vuče iz temelja strukture
- (3) U racionalnoj noetičkoj strukturi osnovna uvjerenja su očigledna i nepogrešiva na temelju spoznaje koja dolazi od osjetila.“²⁹

Plantinga osjetilnu spoznaju poistovjećuje s neposrednim evidentnim spoznajama primjerice sljedećih propozicija:

- (4) Ovo stablo je ispred mene;
- (5) Moj pas je crne boje.

Vratimo se sad na kriterije racionalnosti fundacionalističke noetičke strukture tradicionalne naravne teologije. Reformirani epistemolozi bi se uglavnom složili s pretpostavkama (1) i (2). Plantinga drži da se reformirani epistemolozi razilaze s filozofima naravne teologije u odnosu na tvrdnju (3).³⁰ Ta Plantingina teza je dvojbena s obzirom na to da nije dovoljno razjašnjen pojam dokaza. Zasiurno Toma Akvinski nije dokaze poimao u suvremenom smislu u kojem i sam pojam dokaza asocira čitatelje na egzaktne, strogo logične izvode ili numeričke interpretacije mjerljivih kvantitativnih rezultata.

Prema epistemološkoj analizi Akvinčeve filozofije, opravdanje znanja postiže se dedukcijom iz samo očiglednih svima vidljivih propozicija, iz kojih se na samo očigledan način, logičkom dedukcijom dokazuju druge istine. Akvinčevoj slici *scientie* odgovara metodološki postupak u kojem se za polazište uzimaju temeljni principi koji se spoznaju neposredno ili osjetilima. Iz evidentnih premisa se potom strogo logičkim načinima dokazuju druge propozicije. U filozofiji Tome Akvinskog veću epistemološku vrijednost imaju one propozicije koje smo u stanju spoznati neposrednim uvidom. Do drugih propozicija dolazimo na temelju niza logičkih zaključaka. Dobar primjer predstavljaju sljedeće dvije propozicije :

---

²⁹ Ibid., str.73.

³⁰ Ibid. str. 73.

a) $2+1=3$

b) $281*29=8149$.

Propozicija (1) predstavlja primjer tvrdnje čiju istinitost sagledavamo neposrednim uvidom, dok do tvrdnje (2) dolazimo postupkom računanja u kojem se koristimo samo očiglednim tvrdnjama poput tvrdnje (1). Tvrdnja (1) je upravo temeljna dok tvrdnju (2) izvodimo. Kad računanjem pokažemo tvrdnju (2) tada i ona za nas postaje upravo temeljnom. Ideal *scientie* postiže se ako je svaku tvrdnju koja se javlja u sustavu moguće dokazati iz drugih prvotnijih premisa, sve dok ne dođemo do bazičnih premisa koje su same po sebi intuitivno jasne.

Pritom Akvinac slijedi Aristotela koji definira znanje kao poznavanje nužnih stvari. Ipak, njegova slika znanosti je šira od Aristotelove jer on smatra da možemo posjedovati i znanje o kontingentnim, promjenjivim objektima. Neposredno spoznajemo istine koje su po sebi shvatljive, samo očigledne (*per se nota*) kao i one koje poznajemo po osjetilima. Toma Akvinski često se puta oslanja i na istine koje su dokazali drugi filozofi, poput sv. Augustina, te ih uzima kao polazište kod izvođenja vlastitih zaključaka.³¹

Akvinac je prihvatio Aristotelovu hilemorfističku teoriju bitka. U skladu s Aristotelovim idejama koje je Akvinac razvijao i produbio, cjelokupna ljudska spoznaja dolazi od osjetila, ali se ne zaustavlja na osjetilnom, već ljudski intelekt apstrakcijom izdvaja nematerijalne inteligibilne forme iz materijalnih predmeta.³² Um neposredno spoznaje štovstva (*quidditas*) predmeta, odnosno njihovu bit, što znači da su ljudi u stanju neposredno spoznavati što je nešto. Kad vidim psa, moj kognitivni aparat spoznaje formu psa, koja je zajednička svim psima na svijetu.

Zato je spoznaja opća i univerzalna, proizlazi iz materijalnoga predmeta kojega percipiramo osjetilima, ali iz toga predmeta izvlači nematerijalnu, opću ili univerzalnu informaciju koja je sadržana u tom predmetu, što ukazuje na duhovni karakter spoznajnoga procesa. Spoznaja je sadržana u sudovima kojih se istinitost postiže poklapanjem uma i stvarnosti te se dovršava u zaključcima. Toma Akvinski polazeći od svojstava vidljivih

---

³¹ Vidi: Nicholas Wolterstorff, Epistemologija religije, u: John Greco i Ernest Sosa (priredili), *Epistemologija, Vodič u teorije znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004., str. 378-381. Wolterstorff u navedenom eseju nastoji čitateljima približiti doksastički ideal koji je bio prisutan u srednjovjekovnoj scientii, uzimajući pritom djelo Tome Akvinskog kao reprezentativan model.

³² Problem spoznaje u filozofiji Tome Akvinskog adekvatno je i detaljno opisan u knjizi Ivana Macana: *Filozofija spoznaje*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1997.

materijalnih predmeta koji su jedino dostupni čovjekovom kognitivnom aparatu, završava rasvjetljivanjem duhovnih, nematerijalnih stvarnosti na koje upućuju materijalne stvarnosti. Na sličan način on postupa u svojim čuvenim putovima za dokaz Božje opstojnosti. Polazeći od nekog samo očiglednog svojstva materijalnog svijeta, Akvinac zaključuje da mora postojati nematerijalni temelj tog svijeta, kojeg nazivamo Bogom.

Plantinga kritizira takav Akvinčev pristup karakterizirajući ga kao jedan oblik fundacionalizma, koji je sam u sebi nedosljedan. Uvjeren je da stožer teističkoga vjerovanja predstavlja premisa da postoji Bog i da Akvinac znanstvenim dokazom o postojanju Boga nastoji racionalno utemeljiti vjeru. Kao da bi vjera, prema Tomi Akvinskom, bila ovisna o ishodu dokaza za Božju opstojnost. Plantinga tumači naravnu teologiju kao oblik elitizma koji je dostupan samo uskom krugu katoličkih filozofa, koji bi smatrali da je vjera u postojanje Boga potrebna samo onima koji nisu u stanju racionalno dokazati postojanje Boga.

Zajedno s protestantskim filozofima poput Hermana Bavincka, Calvina, Karla Bartha i Immanuela Kanta, smatra da takvi dokazi u svojoj osnovici implicitno i prikriveno sadrže jednu vrstu sumnje u Božju opstojnost. Ti filozofi smatraju da Akvinčevi dokazi samom činjenicom što se radi o dokazivanju Božje opstojnosti na početku dokaznoga postupka kao polazište implicitno sadrže sumnju u Božju opstojnost, jer inače ne bi imali što dokazivati. Spomenutu interpretaciju naravne teologije treba još ispitati, da bismo utvrdili podudara li se s izvornim Akvinčevim stajalištima.

2.7. Je li Akvinac fundacionalist?

Svi ljudi, imaju nekakvu nejasnu, mutnu, zamagljenu i daleku spoznaju Boga, koja je dio njihovih naravnih sposobnosti, jer kako tvrdi Akvinac: „*Spoznaja Božjeg postojanja usađena nam je po prirodi, ali je neodređena i prilično mutna, to jest ona je prisutna u čovjekovoj težnji prema Bogu kao svojoj sreći*“.³³

Pet putova za dokaz Božje egzistencije predstavlja vrhunski misaoni i znanstveni napor tadašnje srednjovjekovne kulture u osvješćivanju i produbljivanju slutnje cijeloga čovječanstva. U svakom putu se polazi od jedne činjenice koja je dostupna osjetilima, da bi na kraju završili upućivanjem na Božju egzistenciju. Bog do kojih dopiru Tomini dokazi još uvijek nije Bog kršćanske vjere, čega je Toma Akvinski svjestan. Bog je uzrok i tvorca svijeta

---

³³ Toma Akvinski, Suma Teologije, Pitanje 2, Članak 2, u: Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, izabrao i priredio: Tomo Vereš, Globus, Zagreb, 1981., str. 170. U istom Akvinčevom članku možemo pročitati: „*Ali, to ne znači da spoznaje postojanje Boga u pravom smislu riječi. Na primjer, ako znam da netko dolazi, još ne znači da znam da je taj netko Petar, premda upravo on dolazi.*“

pa ga spoznajemo po njegovim učincima, materijalnim predmetima, biljkama, životinjama i čovjeku, iako Bog beskonačno nadilazi svoje učinke.

Zato prema Akvincu mi ne možemo spoznati Boga kakav je u svojoj biti, ali promatrajući stvorenja možemo shvatiti da mora postojati odgovarajući uzrok njihova postojanja.

U svakodnevnom govoru često se zaključuje da iza cjelokupne stvarnosti mora postojati „nešto“. Akvinski navodi usporedbu o nepoznatom čovjeku koji nam dolazi u susret. Na prvi pogled mi možemo vidjeti da nam netko dolazi, ali još uvijek ne znamo tko nam dolazi. Tako je i s dokazima za Božju opstojnost, mi možemo uvidjeti snagom argumenata da je razumno priznati da postoji uzrok svim stvorenjima koje religije nazivaju Bogom, ali ne možemo pojmiti kakvo je to biće u sebi, odnosno nismo u stanju shvatiti Božju bit, jer takva vrsta shvaćanja beskrajno nadilazi naše ograničene spoznajne sposobnosti.

Na tom se mjestu čisto razumska naravna spoznaja, koja se još ne nalazi na području vjere, isprepleće i povezuje s vjerom kao nadnaravnim darom Duha, do koje se dolazi putem Objave, koja nadilazi sve sposobnosti razuma.³⁴ Navlastito, Akvinčeva teologija nije ovisna, kao što nam to Plantinga sugerira, o čistim filozofskim dokazima naravne teologije. Te dvije znanosti, filozofija i teologija, crpe znanja iz dvaju različitih izvora, razuma i Objave, pa su kao takve i autonomne. Tomina naravna teologija razumskim snagama podupire vjerska uvjerenja, ali ih ne dokazuje strogo egzaktno, niti je to Tomin cilj. Istine dobivene Objavom beskonačno nadilaze istine do kojih možemo doprijeti razumski, što je za Akvinca nedvojbeno.

Osim toga, Akvinčeva filozofija sadrži ogroman broj citata, ona je dijaloški otvorena. Zajedno s onima koji ne vjeruju u Boga dijalog je moguće ostvariti samo ako obje strane unutar dijaloga polaze od istih pretpostavki. U slučaju ateista i vjernika ta zajednička osnova je razum, a Akvinčevi filozofski dokazi se oslanjaju isključivo na razum, što je prihvatljivo ateistima i vjernicima. On pruža svoje racionalne uvide koje je vrijedno prikupljao po cijelom tadašnjem svijetu, kršćanskom, arapskom, židovskom (Avicena, Averroes, Majmonid, Isaac Israeli) da bi snagom argumenata uputio (ne egzaktno dokazao) na činjenicu da Bog postoji.

Svaki čovjek se, neovisno o vjerskom opredjeljenju, koji puta pita o dokazima za Božju opstojnost. Akvinac rješava to pitanje, koje se vrlo često javlja u povijesti filozofije, ali

---

³⁴ Kad je u pitanju odnos naravne i nadnaravne spoznaje, Akvinac nedvosmisleno zastupa sljedeće stajalište: „Postojanje Boga i Božja svojstva koja se po Rimljanima 1, 20 mogu spoznati prirodnim razumom nisu članci vjere, nego njihove prethodnice (preambula). Kao što milost, naime, pretpostavlja narav, a savršenstvo ono što je podložno usavršavanju, tako i vjera pretpostavlja naravnu spoznaju“, Toma Akvinski, *Suma Teologije*, Pitanje 2, Članak 2, izabrao i priredio: Tomo Vereš, str. 170.

je prisutno i među osobama koje nisu profesionalni filozofi. Dostojevski u *Braći Karamazovima* na umjetnički način opisuje konverzaciju koja je posvećena toj temi. Njegovi likovi neprestano raspravljaju o Bogu u čitavom romanu. Nema osobe, radilo se o teistu ili ateistu, koja se nikada nije zapitala o mogućnostima da se dokaže Božja egzistencija.

Bilo bi nevjerovatno da se vrhunski teolog poput Tome Akvinskog nikada nije suočio s tim pitanjem. Ako pođemo od pretpostavke da Bog postoji, tada je logično da je spoznaja o njegovoj egzistenciji otvorena i čovjekovoj prirodnoj inteligenciji, na čemu se temelje Tomini putovi.

Kad je riječ o pojmu dokaza treba biti jako oprezan i imati na umu da se suvremeni pojam dokaza koji se javlja u matematici jako razlikuje od srednjovjekovnoga koji se javlja u Akvinčevoj filozofiji. Poglavitito kad je riječ o dokazima za Božju opstojnost, što nipošto ne smijemo poistovjećivati sa strogo logičkim egzaktnim izvodima. Tomini dokazi imaju svoju ljepotu, uvjerljivost i dokaznu snagu, međutim oni ne postižu evidenciju kao egzaktni matematički dokazi kojih se prihvaćanje na kraju svodi na aksiome koji su samo razumljivi poput tvrdnje da je $1+2=3$.

Matematički teoremi zato su limitirani s obzirom na sadržaje tvrdnji koje dokazuju. Filozofska promišljanja, poput dokaza za Božju opstojnost neusporedivo su dublji i širi i kao takve ih nije moguće egzaktno prikazati. Spomenuti dokazi ne pružaju čistu evidenciju koju imamo u slučaju nekih spoznaja, niti to od ove vrste dokaza smijemo očekivati. Kod dokaza za Božju opstojnost radi se o konvergenciji razloga, a ne o dokazima u strogom smislu, kakvi se koriste prilikom utvrđivanja istinitosti, npr. matematičkih teorema. Ipak, oni predstavljaju jedan od najviših dometa čiste ljudske inteligencije koju Akvinac poštuje, dodijelivši joj autonomiju u odnosu na prostor koji je određen za vjeru.

Plantingina epistemološka analiza kakvu susrećemo u djelu *Reason and Belief in God*, koja izvodi zaključak da je Akvinčeva filozofija i teologija strukturirana kao jedan oblik fundacionalizma pokazuje se nedovoljnom. Kritika tradicionalne naravne teologije kroz Akvinčevo djelo ne pogađa bitne pretpostavke njegova filozofskog i teološkog mišljenja. Akvinčeva namjera nije bila kreiranje filozofskoga aparata kojim bi pružio racionalne temelje katoličkoj vjeri. Stoga, Akvinac zasigurno nije fundacionalist niti evidencijalist u Plantinginu smislu.

3. PLANTINGIN EKSTERNALIZAM

Plantinga spada u grupu filozofa koji u okviru epistemoloških teorija zastupaju eksternalistička gledišta koja su nespojiva s fundacionalizmom. Konačno opravdanje znanja postavlja se izvan subjekta, smatrajući da je ono utemeljeno ukoliko je čovjekov kognitivni aparat usklađen s planom rada za koji je načinjen i ako su za to stvorene povoljne okolnosti. Prema njegovim riječima, problem epistemološkog opravdanja teističkog vjerovanja sastoji se u sljedećem:

„Pitanje koje postavljamo povezano je s načinom na koji valja razmišljati o pozitivnom epistemološkom statusu s naše točke gledišta? Ovdje se prirodno pojavljuje prvi aproksimativno iskazan uvjet: uvjerenje ima pozitivni epistemološki status za osobu samo ako njegove kognitivne sposobnosti funkcioniraju ispravno, funkcioniraju na način na koji trebaju funkcionirati, funkcioniraju na način na koji su dizajnirani za rad (funkcioniraju na način na koji su od Boga dizajnirani za rad), u prihvaćanju vjere i ustrajavanju u vjeri. Stoga smijemo predložiti da nužan uvjet pozitivnog epistemološkog statusa bude usklađen s uvjetom da nečije kognitivne sposobnosti, odnosno nečije vjerovanje, bude usklađeno s radom kognitivnog aparata, koji nije neispravan. Ovdje kognitivni aparat mora funkcionirati na način na koji ga je dizajniralo biće koje nas je stvorilo. Možemo reći da uvjerenje ima pozitivan epistemološki status za mene, u onoj mjeri u kojoj moje sposobnosti funkcioniraju ispravno u formiranju i ustrajavanju u ovom uvjerenju, i da moje kognitivne sposobnosti rade ispravno, ako one funkcioniraju na način na koji su dizajnirane za rad od Boga.“³⁵

Stoga Plantinga, nastoji izložiti epistemološku teoriju prema kojoj su vjerske propozicije upravo temeljne, nastojeći pronaći zadnje kriterije koji potvrđuju njihovu istinitost.

3.1. Analiza inteligentnog dizajna kognitivnog aparata i njegova noetičkog okruženja

Čovjekov kognitivni aparat ima točno određeni plan rada po kojem je dizajniran. Ako se nalazi u odgovarajućim okolnostima koje odgovaraju dizajnu njegovih kognitivnih sposobnosti, čovjek će formirati vjerovanje u osobnog Boga, kao što ima sposobnost razumjeti umjetnost, samoga sebe, svijet u kojem se nalazi, svemir, matematiku, brojeve, razviti apstraktno mišljenje ili mogućnost razumijevanja drugih osoba.³⁶

---

³⁵ Alvin Plantinga, *Justification and Theism, Faith and Philosophy*, (4) 4, 1987., str. 407.

³⁶ Sljedeći citat sažima Plantingine misli: „*God has therefore created us with cognitive faculties designed to enable us to achieve true beliefs with respect to a wide variety of propositions-propositions about our immediate environment, about own interior lives, about the thoughts and experience of other persons, about our universe at large, about right and wrong, about the whole real and abstracta-numbers, properties, propositions, states of*

Ovdje je potrebno navesti distinkciju između normalnog i ispravnog rada kognitivnog aparata, nastojeći naglasiti da ispravan rad kognitivnog aparata predstavlja mnogo veći zahtjev od provjere radi li kognitivni aparat normalno.³⁷ Ateisti i agnostici imaju normalno razvijen kognitivni aparat, oni su uspješni i racionalni u svojim razmišljanjima, tj. nemaju kognitivne disfunkcije, nisu ludi, zbunjeni ili zaboravni. Iako njihov aparat funkcionira normalno, ne može se reći da radi i ispravno jer nije usklađen s dizajnom za koji je projektiran, koji uključuje recepciju vjere u osobnoga Boga.

Plantinga se osvrće i na bogatu kršćansku tradiciju prema kojoj je čovjek stvoren na Božju sliku, a Bog je spoznajno biće u neograničenom, beskonačnom stupnju savršenosti pa zadnje epistemološko opravdanje vjerovanja treba potražiti u toj činjenici.

Vjera u Boga pokazuje se opravdanom, racionalnom i razumnom, usklađenom s dizajnom čovjekova spoznajnog aparata koji je načinjen na sliku Božju. U čovjeka je ugrađen *sensus divinitatis*, putem kojega osoba ima sposobnost recepcije vjere. *Sensus divinitatis* valja razumjeti kao unutrašnje osjetilo za Boga, koji je dio plana rada našega spoznajnog aparata. Možemo ga usporediti s antenom koja se nalazi unutar kognitivnog aparata koja ima sposobnost prijema vjere. Da bi prihvatio i doživio vjeru, kognitivni aparat mora raditi na ispravan način, na onaj način na koji je dizajniran.

Toma Akvinski bi opazio da se vjera stječe nadnaravnim djelovanjem Svetog Duha. On bi se u potpunosti složio s Plantinginim gledištima da su vjerska uvjerenja upravo temeljna. Ali se ne bi odrekao misaonog reflektiranja istih.

Da bi čovjekova spoznaja bila usklađena s planom rada koji je osmislio Bog koji je i dizajnirao čovjekov kognitivni aparat s određenom svrhom, potrebno je i odgovarajuće prikladno noetičko okruženje. Pozitivno noetičko okruženje je nužan uvjet ispravnog funkcioniranja noetičkog aparata. Istinita uvjerenja čovjek najlakše stječe u odgovarajućim okolnostima koje su za to pogodne.

Postoje izrazito nepovoljna noetička okruženja u kojima se može zateći osoba. Primjerice kanibalistička plemena svojom tradicijom i odgojem ne predstavljaju poželjno okruženje za razvoj kognitivnih sposobnosti. Osoba koja je odgojena u takvu okruženju će sasvim sigurno steći mnoštvo pogrešnih i suludih uvjerenja jer njezina okolina nije usklađena s normalnim okolnostima za koja je predviđen njezin kognitivni aparat. Njezina stajališta i vjerovanja će degenerirati te će takva osoba pokazivati otklon od realnosti.

---

*affairs, possible worlds and their like, about modality-what is necessary and possible-and about himself*⁴. U: *JT*, str. 405.

³⁷ *Ibid.*, str. 408.

I za vjerovanje u Boga je potrebno povoljno okruženje. Papa Benedikt XVI. je 2011. godine u posjetu Hrvatskoj tumačio važnost obiteljskog ozračja za nastanak vjere i rast mladih u vjeri. Obiteljsko ozračje predstavljalo bi prikladno noetičko okruženje za vjeru, kao nužan preduvjet za njezino prihvaćanje.

3.2. Kritika Plantingine epistemološke teorije

Možemo opaziti da su Plantingina epistemološka promišljanja o teističkom vjerovanju ovisna o istinitosnom statusu teizma. Ako postoji kršćanski osobni Bog, tada nije teško prihvatiti tvrdnju o inteligentnom dizajnu kognitivnog aparata. Fiksna točka reformirane epistemologije koji zastupa Plantinga sadržana je u pretpostavci da postoji vječno, potpuno savršeno beskonačno biće koje nazivamo Bogom. U takvu tvrdnju nije lako uvjeriti ateiste ili agnostike. Prema tom se gledištu teisti i ateisti razilaze jer i jedni i drugi apriori polaze od različitih pretpostavki iz kojih slijede i potpuno oprečne konkluzije. Plantinga bi rekao da teisti i ateisti imaju različito poimanje koncepcije uma.

Sljedeći problem je povezan s konkretnim vjerničkim životom u kojem se koji put bez vidljiva i jasna razloga javljaju krize vjere. Iz njegove filozofske analize nije potpuno jasno na koji bi način objasnio trenutke u kojima vjernik proživljava krizu vjere. Poznato je da su najveći sveci katoličke Crkve, poput sv. Ivana od Križa, prolazili kroz tamnu noć vjere, a to su trenuci u kojima njihov kognitivni aparat kao da nije pokazivao tendenciju prema laganom i jednostavnom upijanju vjerskog sadržaja. Iako su za to bili ispunjeni svi navedeni Plantingini uvjeti, kao što su ispravnost rada kognitivnog aparata i pozitivno epistemološko okruženje i sv. Terezija od djeteta Isusa je u nekim trenutcima ostajala bez vjere u Boga, i to pred kraj života. Teško je povjerovati u činjenicu da je njezin kognitivni aparat zakazao ili da nije radio usklađeno sa svojim planom rada kao i da se nalazila u nepovoljnom epistemološkom okruženju, kad je poznato da je živjela uzornim redovničkim životom.

Čini se da spomenuta teorija opisuje samo određena razdoblja iz života teista, a to su one faze kad teist intuitivno i s lakoćom stječe iskustva vjere. U takvim razdobljima sve teče glatko pa se čini da kognitivni aparat s velikom lakoćom apsorbira iskustva vjere.

3.3. Dva komplementarna, a ne suprotna pristupa vjeri

Plantinga analizira susret teističkog vjernika s određenim vjerskim sadržajima i mehanizme unutar njegovih kognitivnih sposobnosti koje dovode do neposrednog pristanka na vjerske tvrdnje. Odnos vjernika prema sadržajima Objave, kao i prema molitvi, milosti, opravdanju itd. upravo je temeljan. Ne može se dokazati niti opovrgnuti filozofskim ni znanstvenim argumentima. Pritom vjernik zna da su njegova uvjerenja istinita, taj čin pristanka nipošto nije iracionalan iako je spontan i neposredan.

Ipak, nakon pristanka na neki članak vjere, moguće je da će se osoba početi propitivati o njegovu dubljem značenju. Iako osoba čvrsto i spontano vjeruje te je u tom činu potpuno racionalna, ona počinje misliti o vjerskim sadržajima. Korisno je navesti sljedeći primjer takve situacije. Veoma često se mlade osobe prvi put ozbiljnije susreću s vjerom za vrijeme tečaja za primanje sakramenata. Pretpostavimo da su ispunjeni svi prije navedeni uvjeti, da je kognitivni aparat mlade osobe usklađen s planom rada za koji je načinjen i da je na školskom vjeronauku stvoreno pozitivno ozračje za funkcioniranje kognitivnog aparata te ona spontano pristaje uz odgovarajuće vjerske tvrdnje i pri tome je potpuno racionalna.

Pretpostavimo da je učenik na satu vjeronauka povjerovao u tvrdnju da je Isus Krist pravi Bog i pravi čovjek i da u tom trenutku nije postavljao nikakva druga pitanja. Nakon nekoliko tjedana ili godina, učenik se nanovo prisjeti vjerske istine koju je u prvi mah spontano prihvatio. U takvim okolnostima kod njega se može javiti čitav niz pitanja koja su u prvi mah ostala neodgovorena. Učenik počinje shvaćati da možda nije adekvatno razumio Boga, čovječstvo ili prirodu odnosa Božanskoga i ljudskoga u Isusovoj osobi. Drugim riječima, on počinje promišljati vjersku istinu koju je prihvatio nastojeći je rasvijetliti i dodatno protumačiti.

Na tom putu od velike pomoći mu može biti iskustvo baštinjeno u tradicionalnoj naravnoj teologiji. Te istine su u tradiciji najčešće opisane i izrečene odgovarajućom filozofskom terminologijom pa učeniku može biti od velike koristi upoznavanje s velikim temama iz filozofije sadržane u djelu primjerice Tome Akvinskog. Filozofija Tome Akvinskog može predstavljati izvrstan uvod u razumijevanje dubljeg značenja vjerskih istina. Tako se može shvatiti skolastička izreka da je filozofija *praeambula fidei*. Vjera je neizreciva tajna koja traži razumsko tumačenje koje nikada ne može biti do kraja iscrpljeno.

Akvinac je uvjeren da postoje vjerske tvrdnje o kojima govori Božja Objava, koje je moguće dohvatiti i razumski, ali ti dokazi očito zbog svoje složenosti i upotrebe iscrpne filozofske aparature nisu primjereni svim vjernicima. Akvinčevo poimanje odnosa između

vjere i razuma opisano je u sljedećem citatu: „Trebalo reći da je osim filozofskih znanosti, koje se ispituju ljudskim razumom, za ljudski spas bilo potrebno neko drugo učenje prema božanskoj objavi, i to najprije zato što je čovjek usmjeren prema Bogu kao prema nekom cilju koji prelazi shvaćanje razuma, prema izvaji Izaije 64, 4: Osim tebe Bože, oko nije vidjelo što si pripremio onima koji te ljube. No cilj treba da prethodno bude poznat ljudima, koji prema njemu moraju upravljati svoje nakane i djela. Zbog toga je za čovjekov spas bilo potrebno da mu preko Božje objave budu poznate neke stvari koje nadilaze ljudski razum. Pa i ono što se o Bogu može istražiti ljudskim razumom bilo je potrebno da čovjek bude upućen Božjom objavom. Istina naime o Bogu, istraživana pomoću razuma, proizašla bi za malo ljudi i nakon duga vremena i s primjesom mnogih zabluda.“³⁸

Primjer takvih dokaza su poznatih pet putova za dokaz Božje opstojnosti, ali i brojni drugi tekstovi. Zato je vjerniku prikladno i jedino moguće prihvaćanje tih istina kao upravo temeljnih putem vjere oslanjajući se na Objavu. Akvinac uočava da čak i filozofi koji se profesionalno bave tim pitanjima u kojima se dodiruju vjera i razum lako upadaju u zablude i pogreške kad su u pitanju neke istine vjere koje se mogu dokazivati i razumski.³⁹ I sam Akvinac je prihvatio vjeru u najranijoj mladosti, kada sasvim sigurno nije poznao toliko filozofije i teologije da bi se mogao upuštati u dokazivanje Božje opstojnosti te sigurno nije prihvatio vjeru na osnovu dokaza, niti je u mladosti pokazivao manjak racionalnosti.

Problem noetičkog statusa teističke vjere nije bio poznat u Tomino vrijeme kada su njegovi suvremenici uglavnom prihvaćali katoličku vjeru, a ateizam gotovo da i nije bio poznat. Toma polazi od situacije kada je prihvaćanje vjere bilo neupitno tako da se o temi racionalnosti unutrašnjeg pristanka na vjeru nije ni raspravljalo. Zato njegova teologija ne sadrži epistemološke analize kakve nalazimo kod Plantinge. Vjera je dar Božje milosti koji nastaje djelovanjem Duha Svetoga. Usavršava i oplemenjuje narav, a ne poništava je. Akvincu je racionalnost čina pristanka na vjeru bila samorazumljiva i neupitna činjenica, kao i Plantingi koji tu ideju produbljuje.

---

³⁸ Toma Akvinski, Suma Teologije I, Pitanje 1, Članak 1., u: Toma Akvinski: *Izbor iz djela*, glavni urednik: Branko Bošnjak sv. I, Naprijed, Zagreb, 1990., str. 250.

³⁹ Naš domaći teolog Ivan Devčić iznosi vlastita promišljanja o odnosu vjere i razuma koje možemo pronaći u enciklici *Fides et Ratio*: „Stoga se s pravom može reći da je prvotni i glavni cilj enciklike pokazati zašto su vjera i razum, premda autonomni, jedno na drugo nužno upućeni. Kad je riječ o vjeri, razlozi za to su povezani s potrebom razumijevanja, provjeravanja i objašnjavanja objavljenih istina, kao i s njihovim uvijek novim izricanjem kako bi ih svaki čovjek u svojoj jedinstvenoj povijesnoj situaciji mogao prepoznati kao poruku spasenja za sebe osobno, te s nužnošću komunikacije vjere sa suvremenom misli i kulturom. A još prije svega toga, vjera je upućena na razum kao jedan od uvjeta svoje mogućnosti (drugi uvjet je sama objava).“ U: Ivan Devčić, *Bog i filozofija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003., str. 68.

Vjera je, smatra Akvinac, nužno potrebna za spas čovjeka, tako da bi bilo neprikladno da do takvih istina dolaze isključivo profesionalni filozofi. Vjera je stvarnost koja je otvorena svakom čovjeku pa je potpuno ispravno i racionalno da se do vjerskih istina dolazi putem Objave. Time i Akvinac implicitno priznaje noetičku opravdanost neposrednog pristanka na vjerske tvrdnje. On čak sumnja u filozofske konstrukcije osoba koje se dugo vremena bave filozofijom, jer su i oni u vrlo velikoj opasnosti da formuliraju pogrešne zaključke. Vidimo da je, prema Akvincu, i filozofima potrebna vjera koja proizlazi iz Objave, čak i po pitanju onih istina koje je on u stanju dokazati.

Reformirana epistemologija i tradicionalna naravna teologija usredotočene su na dva različita područja. Plantingina analiza odnosi se na spontane radnje našega kognitivnog aparata pri neposrednom susretu s vjerom. Tradicionalna naravna teologija promišlja, produbljuje i istražuje istine već prihvaćene vjerom. Ovdje se pristup reformirane epistemologije i tradicionalne naravne teologije međusobno nadopunjavaju. Vjera je stvarnost koja za vjernika nije statična, već se mijenja i razvija, zahtijevajući uvijek i nanovo intelektualni pristanak osobe koja vjeruje. Svaki pristanak je novi racionalni i utemeljeni čin kognitivnog aparata, što se može protumačiti i Augustinovom izrekom: „*Samo vjerovati nije ništa drugo nego misleći pristajati...Svaki koji vjeruje misli, kad vjeruje, misli, i kad misli vjeruje...Kad vjera nije mišljena, ona je ništa*“.⁴⁰

---

⁴⁰ Ove Augustinove misli o vjeri koje je moguće pronaći u djelu „De praedestinatione sanctorum“, (2, 5; PL 44, 963) citirane su iz knjige Ivana Devčića, *Bog i filozofija*, Zagreb 2003., str. 69.

4. PLANTINGINO RJEŠENJE LOGIČKOG PROBLEMA ZLA U SVIJETU

Neki ljudi mogu pomisliti da Bog koji je svemoćan, savršeno dobar, koji s beskrajnom ljubavlju stvara svijet nikada ne bi dopustio ovoliku količinu zla s kojom se svakodnevno susrećemo. Tu činjenicu određeni filozofi oblikovali su u argumente na temelju kojih tvrde da je nelogična ili gotovo nevjerojatna temeljna pretpostavka teističkih religija o postojanju Boga. Logički problem zla u svijetu⁴¹ je stajalište koje se javlja u suvremenoj filozofiji, prema kojem postoji logička kontradikcija između Božjih atributa i činjenice da postoji zlo u svijetu.

Problem su postavili filozofi koji zastupaju ateistička gledišta sredinom prošloga stoljeća, a rasprava traje sve do današnjih dana. U aktualnoj raspravi najčešće se mogu pronaći argumenti ateologa, dok su na drugoj strani reformirani epistemolozi. Prema ateolozima, Bog je sveznajući te zna za sve strahote koje se svakodnevno događaju u našem svijetu. Bog je i svemoćan te može nešto učiniti da spriječi bespotrebne patnje i zlo. Budući da je Bog moralno savršen, svakako bi htio nešto učiniti da spriječi sve zlo koje pogađa svijet. No, svjedoci smo da u svijetu i dalje postoji zlo, pa se čini da je ono u suprotnosti s pretpostavkom o postojanju svemoćnog, sveznajućeg i moralno savršenog bića. Činjenica zla i patnje je, kako se čini ateolozima, u suprotnosti, i još i više, u logičkoj kontradikciji s postojanjem savršenog Boga stvoritelja. Ateolozi nastoje koristiti logičko načelo neprotuslovlja prema kojem ne mogu istovremeno biti istinite propozicije p i $\neg p$, želeći pokazati da pretpostavka o postojanju Boga, kad joj pridodamo činjenicu postojanja zla, nužno vodi u protuslovlje.

Alvin Plantinga zajedno s ostalim filozofima reformirane epistemologije bio je aktivno uključen u tu raspravu, a jedan dio filozofa smatra da je on i uspješno riješio taj problem. Pronašao je argumente kojima se suprotstavio tezama ateologa, čije se mišljenje pokazuje neodrživim. Promišljanja o suvremenom logičkom problemu zla predstavljaju jedan od najvažnijih dijelova njegove filozofije.

Pitanje racionalnosti teista, odnosno istinitosnog statusa njegove noetičke strukture, javilo se unutar smjerova suvremene filozofije, poglavito u razdoblju od druge polovine 20. stoljeća te rasprava nije utihnula sve do danas. U različitim akademskim publikacijama

---

⁴¹ Usp. James R. Beebe, *Logical problem of evil*, Internet Encyclopedia of philosophy, (<http://www.iep.utm.edu/evil-log/>), (pristupljeno 29.12.2011.). U navedenoj internetskoj enciklopediji filozofije objašnjena je definicija logičkog problem zla u svijetu.

napisanim o toj temi, ponajviše su bili zastupljeni filozofi koji su prema svjetonazorskom uvjerenju ateisti ili agnostici (ateolozi), koji su teističkoj vjeri upućivali raznovrsne primjedbe pa i onu koja se odnosi na problem zla.

U takvoj situaciji, Plantinga ispituje može li vjernik na intelektualno prihvatljiv način ispovijedati vjeru u Boga, uz dužno poštivanje neugodne i zastrašujuće činjenice postojanja toliko nepotrebnog zla u svijetu. Ovdje bi se na prvi pogled moglo učiniti da vjernik ne postupa dovoljno kritično, odnosno da ne uzima u obzir veoma snažne argumente protiv vjere koji, čini se, pobijaju svaku mogućnost Božje egzistencije.

Ako bi se argumenti ateologa pokazali prihvatljivima, tada bi morali priznati da su vjernici lakovjerne osobe, koje formiraju svoja uvjerenja na iracionalan način. Plantinga je pokazao da argumenti protiv vjerovanja u Boga, koje iznose ateolozi ne pokazuju dovoljno logičke čvrstine te je pronašao jake razloge koji ih pobijaju. Plantinga se bavio i afirmacijom teističkih gledišta te je potvrdio da su teistička gledišta logički konzistentna pa ih je kao takve moguće racionalno prihvatiti.

4.1. Primjeri zla u svijetu

Niti jedan filozofski argument koji nastoji pokazati da osobe koje prihvaćaju vjerska uvjerenja pritom nisu dovoljno racionalne, nema toliku moć kao argument protiv vjere koji proizlazi iz postojanja zla u svijetu. Njemački teolog Hans Kung je u jednom svom djelu zapisao da je pitanje zla „*kamen temeljac ateizma*“. Najozbiljniji prigovor protiv vjere s kojim se moraju nositi vjernici svih teističkih religija, kršćanstva, islama i židovstva povezan je s postojanjem zla u svijetu. To je i razumljivo jer zlo ugrožava i uništava samu egzistenciju čovjeka.

Zlo se manifestira u različitim oblicima, počevši od fizičkoga zla koje se javlja u prirodnim katastrofama, kao što je nedavni potres u Japanu, tsunami koji je pogodio Tajland, pa sve do moralnoga zla koje se očituje u ubojstvima, brojnim ratovima, terorističkim akcijama u kojima stradavaju nevine žrtve, ugnjetavanjima i iskorištavanjima slabijih. U filozofiji se navodi i metafizičko zlo koje se odnosi na nesavršenost stvorenih bića. Naime, sva stvorena bića su limitirana samom svojom prirodom koju obilježavaju nedostatci. Veoma upečatljiv primjer fizičkog zla je sadržan u tekstovima Williama L. Rowea koji navodi slučaj šumskog požara uzrokovanog slučajnim udarom groma, u kojem nastradale divlje životinje ugibaju u velikoj agoniji, nakon dugotrajnih višednevnih patnji.⁴² Nemoguće je naći smisao u

---

⁴² Vidi: William L. Rowe, The problem of Evil and some Varieties of Atheism, *American Philosophical Quarterly* 16, 1979., str. 337.

tolikoj patnji životinjskoga svijeta. Ipak, moralno zlo koje uzrokuje čovjek svojim hotimičnim nemoralnim odlukama po svojoj težini daleko nadilazi sve ostale oblike zla.

Unatoč svim, pa i vrlo snažnim argumentima koji iznose kritičari religija, više od 33 posto svjetskoga stanovništva čine kršćani, 21 posto muslimani, 900 je milijuna hindusa, što su teističke religije čiji pripadnici vjeruju u Boga. U Hrvatskoj se više od 88 posto stanovništva izjašnjava kao katolici.⁴³ Svi oni vjeruju u Boga iako znaju da u svijetu ima jako mnogo zla i nepotrebne patnje i pritom nisu iracionalni.

4.2. Teodiceja ili opravdanje Boga

Čovječanstvo se suočava s velikom količinom zla, trpljenja i patnji od svog postanka. Fenomen zla je često puta bio osnovna tema umjetničkih djela, glazbe, slikarstva i kiparstva, patničke sudbine opjevane su u pjesmama, opisane u romanima, itd. Njihovi autori su nastojali proniknuti u problematiku zla koja je neodvojiva od biti čovjekove egzistencije. Još se nije rodio čovjek kojemu zlo nije sastavni dio života, tako da odnos spram zla predstavlja temelj svjetonazora svakoga pojedinca. Opisi čovjekova odnosa prema zlu i doživljaj zla čovjeka koji je njime pogođen, odnos prema vjeri i Bogu čovjeka koji pati, sadržani su u svim religijama svijeta.

U biblijskoj literaturi je posebno snažna i upečatljiva pjesma poznata kao *Knjiga o Jobu*, u kojoj je opisan pravedan čovjek na kojega se oborila velika količina zla, bolesti, smrti članova obitelji i svekolike patnje. Znakovite su riječi Biblijskog pisca stavljene u Jobova usta: „Čovjek kojega je žena rodila kratkog je vijeka i pun nevolja“ (Job 14,1).⁴⁴ Teško je, gotovo nemoguće, svoj toj patnji pronaći smisao i prihvatiti je kao sastavni dio života. Posebno kad se radi o patnji koja pogađa čovjeka osobno ili njemu najbliže, a ne nekog drugog nepoznatog čovjeka.

Problem zla u svijetu je ujedno i stari filozofski problem te su se njime bavili gotovo svi značajniji filozofi. U grčkoj filozofiji taj je problem postavio Epikur, na sličan način na koji su to učinili suvremeni ateolozi. Prema Epikuru postojanje zla je dokaz da se bogovi ne brinu ni za ljude ni za svijet.

---

⁴³ Usp. *Večernji list*, 20.09.2009., Zagreb.

⁴⁴ Knjiga o Jobu predstavlja jedno od najviših literarnih ostvarenja u povijesti književnosti. Marijan Vugdelija, u radu *Job i problem patnje, Bogoslovska smotra*, Vol. 64., No. 1-4, Split, 1995., str. 219-248., daje cjelovit prikaz biblijskog značenja *Knjige o Jobu*. Autor opisuje odnos prema Bogu starozavjetnog pravednika koji je pogođen zlom i patnjom, koje donosi poruku svakom čovjeku pa i onom koji živi danas u suvremenom dobu.

Stvarnošću zla u povijesti filozofske i teološke misli bavili su se najveći kršćanski filozofi i teolozi poput sv. Augustina i sv. Tome Akvinskog. Augustinova i Akvinčeva promišljanja o prirodi zla predstavljaju najdublji izraz ljudske misli te su postala sastavni dio ljudske intelektualne baštine, koji ima iznimnu vrijednost te nam i danas pomaže u razumijevanju zla.

Njemački matematičar i filozof G. W. Leibniz utemeljuje u 18. stoljeću teodiceju kao zasebnu filozofsku disciplinu. Godinom nastanka teodiceje smatra se 1710. kad je objavljena Leibnizova knjiga *Eseji iz teodiceje o Božjoj dobroti, ljudskoj slobodi i podrijetlu zla*. Sam naziv teodiceja potječe od grčkih riječi *Theós* što znači Bog i *dikē* što znači pravednost. Naziv sugerira ključno pitanje koje se pojavljuje u teodiceji, a to je opravdanje Boga zbog činjenice postojanja zla u svijetu.

Pitanjem zla bavi se i suvremena filozofija, posebno filozofi egzistencijalizma poput S. Kierkegarda, J. P. Sartrea, A. Camusa i M. Heideggera. Za Heideggera čovjek (zapravo tubitak) je „*Sein zum Tode*“ ili „*bitak k smrti*“, u čemu se razotkriva tjeskoba i patnja koja je čovjekov egzistencijal, tj. način egzistencije tubitka. Patnja, tjeskoba i smrt ugrađeni su u sam bitak tubitka.

Vrijedno je spomenuti da se u današnjim najsuvremenijim raspravama o problemu zla, osim pristupom koji je baziran na modernoj logici, tematici pristupa i sa stajališta teorije vjerojatnosti. Ateolozi analitičkoga smjera nastoje ukazati na malu vjerojatnost da postoji Bog. U tim modelima koriste se matematički alati teorije vjerojatnosti, uvjetna vjerojatnost, nezavisnost i Bayesova formula. Izračunavaju se uzroci, vrste i distribucije zla i patnje. Nastoji se pronaći vjerojatnost ili nevjerojatnost postojanja Boga, pri čemu se polazi od pretpostavke o postojanju zla. Plantinga se pozabavio i traženjem argumenata vezanih uz određivanje vjerojatnosti Božjeg postojanja, da bi uzvratio i na tu skupinu primjedbi usmjerenih protiv sustava teističkih vjerovanja.⁴⁵

Zadnjih godina javljaju se i najnovije inačice logičkog problema zla poznate po nazivu logički problem užasnih zala, prema kojemu postojanje Boga nije spojivo s najužasnijim zlima koja se događaju u svijetu. O ovim problemima pisala je Marilyn McCord Adams.⁴⁶

---

⁴⁵ Vidi: Alvin Plantinga, *Epistemic Probability and Evil*, *Archivio di Filosofia* 56., 1998., 557-584. U spomenutom članku Plantinga iznosi argumente protiv filozofa koji nastoje dokazati da je sa stajališta suvremene teorije vjerojatnosti pretpostavka o postojanju Boga ima veoma malu vjerojatnost. Taj dio filozofije religije danas je u jakom razvoju, o čemu u zadnje vrijeme svjedoči pojava velikoga broja članaka i knjiga na tu temu. Ovdje nije obrađen taj aspekt problema zla, već je pozornost fokusirana na logičku varijantu problema.

⁴⁶ Vidi: Marilyn McCord Adams, *Horrendous Evils and the Goodness of God*. Cornell University Press, Ithaca i London, 1999.

4.3. Jedno Plantingino rješenje logičkog problema zla u svijetu

Iako jednim dijelom slijedi augustinijansku tradiciju, Plantinga pri promišljanju problema zla polazi drugačijim, novim putem, za razliku od filozofije i teologije baštinjene tradicijom.⁴⁷

Nastojeći precizno formulirati logički problem zla, Plantinga promatra strogo logički odnos među sljedećim propozicijama:

(1) „*Bog je svemogući, sveznajući, svet i beskrajno dobar stvoritelj svijeta*

(2) *Postoji 10^{13} turpova zla, pri čemu je turp mjerna jedinica za zlo, koja iznosi, kao što pogađate $1/10^{13}$ (ukupne količine zla u stvarnom svijetu)“.*⁴⁸

Ateolog bi ovdje odmah zaključio da tvrdnje (1) i (2) nisu međusobno kompatibilne, odnosno da nije moguće istovremeno prihvatiti obje. Zato prema njima teističko vjerovanje sadrži međusobno proturječne tvrdnje pa je zato iracionalno. Kritičari tako teizmu osporavaju ispravan noetički status, vjera u Boga za njih nema racionalnog utemeljenja.

Nastojeći obraniti racionalnost teističkog vjerovanja navodi sljedeću usporedbu s frizijcem Fejkom. U tu svrhu uvodi sljedeće propozicije:

(3) „*Fejk je Frizijac a 9 od 10 Frizijaca ne znaju plivati*

(4) *Fejk je frizijski spasilac a 99 od 100 frizijskih spasilaca znaju plivati.“*⁴⁹

Na temelju prethodnih propozicija (3) i (4) ispravno je prihvatiti zaključak (5) da

(5) „*Fejk zna plivati“.*

Tvrdnja (5) je vjerojatna s obzirom na tvrdnju (4) ali se čini nevjerojatnom u odnosu na tvrdnju (3). Uspoređivanjem tvrdnji (3) i (5), vidi se da one nisu međusobno kompatibilne. Na prvi pogled se čini da je malo vjerojatno (5), da Fejk zna plivati ako je poznato (3) da je on

---

⁴⁷ Usp. *RBG*, str. 20-24.

⁴⁸ *Ibid.* str. 21-22.

⁴⁹ *Ibid.* str.22-23.

Frizijac. Situacija se mijenja nakon uvođenja tvrdnje (4) iz koje doznajemo da je Fejk frizijski spasilac. Nakon uvođenja dodatne informacije o Fejku tvrdnja da spasilac Fejk zna plivati postaje vrlo vjerojatna i prihvatljiva.

Primjer o frizijском spasioцу Fejku na veoma slikovit način opisuje koliko su određena uvjerenja uvjetovana perspektivom iz koje ih promatramo. Ako na Fejka gledamo kao na Frizijca, tada se čini nemogućim da on zna plivati. Uvođenjem dodatne informacije o Fejku kao spasioцу potpuno se mijenja slika o Fejku kao plivaču. Sada postaje očito da Fejk zna plivati.

Tim primjerom Plantinga opravdava teističku vjeru u postojanje Boga unatoč činjenici postojanja velike razine zla u svijetu. Tvrdnje (1) i (2) su na prvi pogled takve da se čini nevjerovatnim da bi mogle istovremeno vrijediti obje. Međutim, uvođenjem skupa vjerovanja koje Plantinga označava s T_s koje prihvaća teist, potpuno se mijenja slika odnosa između (1) i (2).⁵⁰ Skup vjerovanja T_s koje prihvaća teist otvara novu perspektivu o odnosu među tvrdnjama (1) i (2) poput dodatne informacije o Fejku za kojega doznajemo da je spasilac.

U početku se može činiti da je malo vjerojatno da vrijedi tvrdnja (1), ako je poznato da vrijedi (2). Međutim, preostala uvjerenja T_s koja prihvaća teist u potpunosti mijenjaju perspektivu odnosa među tvrdnjama (1) i (2). Drugim riječima, vjera u Boga se u konačnici zasniva na ukupnom životnom iskustvu vjernika. U svjetlu toga iskustva drugačijim se čini i odnos među naizgled kontradiktornim tvrdnjama (1) i (2). Vidimo da uvođenjem skupa vjerovanja T_s više nije nevjerovatno da se tvrdnje (1) i (2) međusobno ne isključuju. Sustav vjerovanja koji sadrži tvrdnje (1) i (2) nije iracionalan a samim tim argument iz postojanja zla u svijetu ne prejudicira iracionalnost teista. Teist prema Plantingi ostaje savršeno racionalan pri vjerovanju u Boga unatoč egzistenciji zla.

Sadržaj Plantingina primjera govori da trebamo biti veoma oprezni pri prosuđivanju vjerovanja. Prema Plantingi bi odbacivanje vjere samo na temelju postojanja zla u svijetu bilo neopravdano. On stavlja u odnos tvrdnju (2) ne samo s tvrdnjom (1) već je stavlja u suodnos sa skupom svih uvjerenja teista T_s . Samo ako nije u skladu sa čitavim njegovim sustavom vjerovanja T_s teist će odbaciti svoju tvrdnju. Prilikom prihvaćanja uvjerenja kao što je vjera u Boga najveću ulogu ima cjelina naših uvjerenja. Vjerovanje u osobnog, svemogućeg, vječnog i savršeno dobrog Boga koji je stvorio svijet nije nekonzistentno ili iracionalno unatoč činjenici zla.

---

⁵⁰ Ibid. str. 22-23.

Fejkov primjer ima i vrlo široko značenje te se može primijeniti i na našu interpretaciju nekih situacija, događaja, ili drugih osoba. Ponekad stvaramo vlastito mišljenje o određenom stanju stvari na temelju nedovoljnih ili parcijalnih saznanja. Takva prosudba često može biti pogrešna, jer nismo sagledali cjelokupnu situaciju. Nakon što dođemo do informacija koje dodatno rasvijetljavaju promatranu situaciju, naše prvotno stajalište nam se može učiniti pogrešnim te ga možemo čak i promijeniti. Plantinga je veliki dio svojega filozofskog rada posvetio traganju za dodatnim informacijama kako bi učvrstio gledište da je postojanje Boga logički spojivo s činjenicom postojanja zla u svijetu, s posebnim naglaskom na moralno zlo, prema kojem su ostala zla zanemariva.

4.4. Je li teistička noetička struktura racionalna budući da postoji zlo?

Plantinga je od ateologa izdvojio Johna Mackiea kao jednoga od njihovih najznačajnijih predstavnika.⁵¹ Argumenti ostalih ateologa uglavnom se svode na Mackiea, koji smatra da su sljedeće tri tvrdnje:

(1) „*Bog je svemoguć*“

(2) *Bog je beskrajno dobar*

(3) *Zlo postoji.*⁵²

logički nekonzistentne. Skup logičkih propozicija koji sadrži tvrdnje (1), (2) i (3) označimo s *A*. Skup *A* je prema Mackieu nekonzistentan, jer su navodno bilo koje dvije tvrdnje iz prethodnog skupa u kontradikciji s preostalom tvrdnjom. Većina teističkih religija unutar struktura svojih vjerovanja sadrži skup *A*, pa su one kao takve, prema Mackieu kontradiktorne.

Plantinga ne prihvaća tu pretpostavku, jer Mackie, kao uostalom niti jedan drugi autor, nikada nije strogim logičkim postupcima demonstrirao svoju tvrdnju. Drugim riječima, nikada nitko nije pronašao ni jedan jasan dokaz koji bi potkrijepio tezu o logičkoj

---

⁵¹ Vidi: John Mackie, *Evil and Omnipotence*, u: Louis P. Pojman, Michael Rea, *The Philosophy of Religion: An Anthology*, Wadsworth Cengage Learning, Boston, 2003., str. 299-307.

⁵² Vidi: Alvin Plantinga, *God, Freedom and Evil*, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 2002., str. 13.

nekonzistentnosti tvrdnja (1), (2) i (3) iz skupa *A*. Toga je bio svjestan i sam Mackie koji je gornjim propozicijama dodao i sljedeće dvije, da bi dobio i formalnu kontradikciju:

(4) „*Dobra bića uvijek nastoje eliminirati zlo što brže mogu*“

(5) *Ne postoje stvari koje ne može napraviti svemoćno biće*“.⁵³

Plantinga podvrgava detaljnoj analizi obje Mackijeve pretpostavke.⁵⁴ Tvrdnja (5) je problematična, jer se može postaviti pitanje može li svemoćno biće stvoriti logički nemoguće stvari poput okruglog kvadrata? U narodu je to pitanje poprimilo oblik: Može li Bog stvoriti kamen koji ni sam ne može podići? Odnosno, podliježe li svemoćno biće logičkim zakonima?

Neki filozofi, uključujući i Renea Descartesa, zastupali su stajalište da svemogućí Bog može činiti čak i logički nemoguće stvari. Ipak, većina ljudi vjeruje da se Božja svemoć ostvaruje unutar logičkih zakonitosti, što ne predstavlja izraz Božje nemoći da nešto načini, već puninu njegova bitka. Bog bi bio sam u sebi proturječan kad bi imao mogućnosti činiti proturječne stvari. Proturječno djelovanje je odraz nemoći bića koje djeluje proturječno, a ne njegove moći. Božja stvaralačka moć, dakle, uključuje stvari koje su unutar logičkih zakona. Bog nema nikakvih stvaralačkih ograničenja, osim što „ne može“ stvarati logički nemoguće stvari.

Mnogo lakše se pokaže da je tvrdnja (4) također nedovoljna. Zato je prethodni skup propozicija potrebno korigirati, čega je bio svjestan i Mackie. Stoga je preoblikovao skup *A* te je dobio prošireni skup propozicija, označimo ga s *A'*, koji uz Plantingine korekcije ima sljedeći oblik:

(1') „*Bog je svemoguć*“

(2') *Bog je beskrajno i potpuno dobar*

(3') *Bog je sveznajući*

(4') *Zlo postoji*

---

⁵³ Ibid., str. 17.

⁵⁴ Ibid., str. 17-24.

(5') *Svemogućće i sveznajuće, beskrajno i potpuno dobro biće eliminira svako zlo stanje koje ima mogućnost eliminirati*

(6') *Ako je Bog svemoguć i sveznajući, tada on može poništiti svako zlo stanje stvari.*⁵⁵

Sada nije teško provjeriti formalnim dokazom da je skup propozicija A' zaista logički nekonzistentan. Međutim, postavlja se pitanje jesu li sve tvrdnje koje su sadržane u A' točne? Plantinga prihvaća tvrdnje (1')-(5') kao istinite. Problematičnom se pokazuje tvrdnja (6'). Naime, Bog bi uništavajući svako postojeće zlo, zajedno s njim morao uništiti i veliku količinu dobra. Plantinga ističe da patnja često puta uzrokuje herojska djela koja vode prema boljitku zajednice, mijenjaju odnose i stvaraju pozitivno ozračje. Kad bi Bog eliminirao patnju iz ljudskoga života, poništio bi i sve dobro koje može iz toga nastati. Kako smatra Plantinga, poanta je u tom što Bog ne može iskorijeniti sve zlo u svijetu, jer je to i logički nemoguće. Tu će tezu Plantinga dokazati obranom iz slobodne volje.

4.5. Zašto je svemogući Bog dopustio toliko zla?

Ovdje se približavamo središnjoj točki logičkog problema zla, koja je mnogo šira i po svom opsegu nadilazi temu logičkog problema zla u svijetu. Središnji dio problematike zla uključuje promišljanje o razlozima zbog kojih Bog dopušta zlo, što temu logičkog problema zla povezuje s bogatom kršćanskom teološkom tradicijom. Sažeto, Plantinga promatra novu propoziciju:

($\diamond$) *„Bog je stvorio svijet koji sadrži zlo i za to je imao dobar razlog.“*⁵⁶

Označimo s $\tilde{A}$ skup tvrdnji koji sadrži propozicije (1), (2), (3) i ($\diamond$):

(1) Bog je svemoguć

(2) Bog je beskrajno dobar

---

⁵⁵ Ibid., str. 21.

⁵⁶ Ibid., str. 26.

(3) Zlo postoji

($\diamond$) Bog je stvorio svijet koji sadrži zlo i za to je imao dobar razlog.

Skup $\tilde{A}$ je širi od skupa A koji smo prethodno definirali jer mu je pridodana propozicija ($\diamond$). Upravo tvrdnja ($\diamond$) predstavlja poveznicu među propozicijama (1), (2) i (3) iz skupa $\tilde{A}$. Sada nije teško ustanoviti logičku konzistentnost skupa $\tilde{A}$, što bi značilo da su teistička vjerovanja dokazano potpuno racionalna. Međutim, pitanje koje ostaje otvoreno glasi: je li sve propozicije u skupu $\tilde{A}$ moguće potvrditi? Ako se pokaže ispravnost tvrdnje ($\diamond$) tada će se i skup $\tilde{A}$ pokazati konzistentnim, a teistička uvjerenja racionalnima. Propozicija ($\diamond$) se pokazuje vrlo teškim predmetom dokazivanja.

Problemom vezanom uz ($\diamond$) stoljećima se bavi kršćanska teologija i filozofija. Jedna od najvećih teoloških preokupacija sv. Augustina i sv. Tome Akvinskog uključuje promišljanja o razlozima zbog kojih je Bog dopustio zlo.

Hiponski biskup Aurelije Augustin, suprotno stajalištima manihejaca prema kojima je zlo neka vrsta zbiljnosti u sebi, zlo smatra nedostatkom dobra koje nema supstancijalnosti vlastitoga bitka.⁵⁷ Zlo se tako ne smatra zbiljom, već njezinim nedostatkom, lišenosti reda i poretka, privacijom. Zlo nema bitak, već je nedostatak bitka te se ono ne može smatrati nekakvom zlom supstancijom. Prema Augustinu zlo možemo usporediti s mrakom, koji nije ništa drugo nego nedostatak svjetla. Iako postoje i metafizičko i prirodno zlo, moralno zlo se jedino može smatrati zlom u punom smislu i najteže je od svih ostalih zala te mu je Augustin posvetio najviše prostora u svojim razmišljanjima. Zlo nema bitka, ali to nije razlog da mu Augustin ne pristupi s maksimalnom ozbiljnošću, jer ono proizlazi iz grijeha i uzrokuje razaranja ljudske prirode i samoga čovjeka.

Prema Augustinu grijeh izvire isključivo iz čovjekove slobodne volje, kao što on na više mjesta ističe: „I jer smo se složili, pošto smo s velikim marom raspravili problem, da zlo nije proizašlo niotkud, doli iz slobodne odluke volje“.⁵⁸ Bog koji je beskrajno dobar nije i ne može biti uzrok zla, koje proizvodi čovjek koji svojevóljno izabire loše postupke. Čovjek čini

---

⁵⁷ Stjepan Kušar, Aurelije Augustin, Čovjek i vrijeme, u: Aurelije Augustin, *O slobodi volje*, preveo i priredio: Stjepan Kušar, Demetra, Zagreb, 1998., str. 3-32. U ovom Kušarovom predgovoru Augustinovom djelu možemo pronaći skicu osnovnih Augustinovih misli o zlu, grijehu, istočnom grijehu, čovjekovoj slobodnoj volji, oholosti kao korijenu svih grijeha, Božjem djelovanju, pravednosti. Za daljnje razmatranje Augustinove filozofske i teološke misli može poslužiti uvod u Augustinovo najznačajnije djelo *De Civitate Dei*, autora Sergia Cote, Opći uvod, preveo i priredio: Zdenko T. Tenšek U: Aurelije Augustin, *O državi Božjoj-De civitate Dei*, preveo: Tomislav Ladan, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996. str. VIII-CL.

⁵⁸ Aurelije Augustin, Preispitivanja (Retractationes) u: Aurelije Augustin, *O slobodi volje*, preveo i priredio: Stjepan Kušar, str. 354.

zlo kad se svojom vlastitom voljom okreće od Boga prema nižim vrijednostima te tako svojim djelovanjem narušava poredak koji postoji u svijetu i čini nered. Sva zla izviru iz čovjekove oholosti kada čovjek nastoji lažno imitirati Boga. Zlo može biti samo čovjekovo djelovanje, kojim se on na određeni način usmjerava prema ništavilu. Čovjek je kao slobodno biće odgovoran za svoje postupke, jer on ima mogućnost moralnoga izbora kojim se slobodnom voljom može okrenuti prema Bogu ili s druge strane može izabrati zlo.

U svom najvažnijem djelu *O Božjoj državi*, Augustin opisuje dvije temeljne sile koje upravljaju poviješću svijeta, koje on naziva „državama“, od kojih je jedna država Božja a druga zemaljska. Te dvije „države“ nisu odvojene već zajedno koegzistiraju, kao što zajedno žive pravedni i nepravedni ljudi, a dobro je neodvojivo od zla. Dva različita odnosa prema stvarnosti na kojima se temelje dvije države Augustin opisuje kao dvije različite vrste ljubavi: „Dvije su dakle ljubavi utemeljile dvije civitates: ljubav prema sebi sve do preziranja Boga rodila je zemaljsku civitas, ljubav prema Bogu sve do preziranja sebe rodila je nebesku civitas.“⁵⁹ Plantingina koncepcija odnosa slobodne volje prema zlu i grijehu, na nekim mjestima velikim dijelom nalikuje Augustinovim promišljanjima.

U nastavku je opisano Akvinčevo viđenje problema (◊). U *Sumi teologije* Akvinac promišlja o fenomenu zla u *Pitanju 2, O Bogu, da li Bog postoji?* U Članku 3 ovog pitanja naslova *Postoji li Bog?*⁶⁰ polazi od prigovora koji se mogu uputiti vjeri u postojanje Boga. Prvi i najteži prigovor protiv tvrdnje o postojanju Boga koji Akvinac ovdje navodi jest problem zla. Akvinčeva argumentacija je vrlo slična ateološkim argumentima koje iznosi Plantinga, primjerice Mackijevim, a glasi ovako: „Ako naime od dvije suprotnosti jedna bude neograničena, druga će biti potpuno uništena. A upravo se to misli kod ovog imena Bog, naime da je on neko neograničeno dobro. Kad bi dakle Bog postojao, ne bi bilo nikakvog zla. Međutim, u svijetu se nalazi zlo. Dakle Bog ne postoji.“⁶¹

U nastavku članka, Akvinac donosi glasovitih pet putova kojima dokazuje da postoji biće koje svi nazivaju Bogom, da bi potom iznio argument protiv spomenutog prigovora. U odgovoru na prigovor o zlu Akvinac piše: „Na prvi dakle razlog treba reći onako kako kaže Augustin u *Enchiridionu*: *Budući da je beskrajno dobar, Bog ne bi nikad dopustio da u njegovim djelima bude ikakvo zlo kad ne bi bio tako svemoguć i dobar da čak i od zla učini*

---

⁵⁹ Aurelije Augustin, De civ. Dei 14,28, u: *O Državi Božjoj*, str. LXV

⁶⁰ Toma Akvinski, *Suma teologije* I, Pitanje 2, Članak 3 u: Toma Akvinski, *Izbor iz djela*, sv. I, glavni urednik: Branko Bošnjak, str. 272.

⁶¹ Ibid., str. 272.

dobro. Beskrajnoj dakle Božjoj dobroti treba pripisati to što dopušta postojanje zala kako bi iz njih izvukao dobra.“⁶²

U trećem dijelu Sume, Akvinac odgovara na Pitanje 1, Članak 3, *Da li bi se Bog bio utjelovio i da čovjek nije sagriješio?*⁶³ Odgovara da je ljudska priroda nakon grijeha, odnosno moralnih zala koja su je zahvatila, sada sposobna za uzvišenije i bolje stvari, nego da nije sagriješila. Akvinac doslovno kaže ovo: „*Nema, međutim, nikakve zapreke da ljudska priroda poslije grijeha nije bila osposobljena za nešto veće: Bog, naime, dopušta da se događa zlo, kako bi iz njih proizveo nešto bolje. Stoga Apostol u Poslanici Rimljanima (5, 20), kaže: Ali gdje je grijeh postao veći, tu se milost izlila u preizobilju. Zato se i kod blagoslova uskrsne svijeće kaže: O sretne li krivice koja je takvoga i tolikog Otkupitelja zavrijedila imati.*“⁶⁴

Toma Akvinski drži da je Bogu bitna cjelina svjetskoga poretka unutar koje on i zlo koristi u svrhu postizanja većega dobra. Bog je stvorio svijet s bićima koja su različita i to u različitim stupnjevima savršenstva. Takav raznovrsni svijet je savršeniji od svijeta koji bi bio nastanjen samo veoma moćnim bićima, poput primjerice čisto duhovnih bića anđela, jer u tom slučaju ne bi sadržavao toliko mnoštvo različitih stupnjeva savršenstva. Čovjeka kao moralno nesavršeno biće koje ponekad izabire zlo, treba promatrati kao dio unutar zadivljujuće cjeline svemira. Tako pojava zla u svijetu zadobiva sasvim drugačiju perspektivu unutar sveukupnosti svih bića i svih pojava.

Time su iznijete skice nekih temeljnih odgovora na propoziciju (◇) koju je formulirao Plantinga, koje donose Augustin i Akvinac, kao reprezentativni predstavnici filozofa i teologa tradicionalne naravne teologije.⁶⁵

Da bi potvrdio istinitost propozicije (◇) Plantinga nastoji pronaći logičke razloge zbog kojih je Bog dopustio zlo. Plantinga prihvaća tvrdnju prema kojoj Bog može stvoriti bilo koji logički mogući svijet pa je mogao stvoriti slobodna stvorenja koja bi uvijek izabirala dobro. Međutim, pitanje je bi li takav svijet bio savršeniji od našega svijeta? U našem svijetu čovjek ima slobodu volje kojom može birati između zla i dobra. Kako je čovjek stvoren na način da ima slobodnu volju, tada Bog nije mogao determinirati čovjeka da čini samo dobro.

---

⁶² Ibid., str. 275.

⁶³ Toma Akvinski, Suma teologije III, Pitanje 1, Članak 3, u: Toma Akvinski, *Izbor iz djela* sv. II, glavni urednik: Branko Bošnjak, str. 385.

⁶⁴ Ibid., str. 388.

⁶⁵ Puno opširniji i detaljniji opisi tradicionalnom pristupu problema zla u europskoj kršćanskoj tradiciji, počevši od patristike, preko srednjovjekovne teologije, sv. Augustina, sv. Anzelma, sv. Tome, se može pročitati u člancima Ivana Tadića, O zlu u misli sv. Tome Akvinskog, *Crkva u svijetu*, Vol. 39, No. 1, 2004., str. 6-38., Josipa Planinića, Problem zla u svijetu, *Obnovljeni život*, Vol. 66, No. 3, Zagreb, 2011., str. 343-359., Ivana Bezića, Problem zla i zloće, *Crkva u svijetu*, Vol 41, No. 4, 2006., str. 467-484. Zanimljivo je vidjeti što o zlu piše u *Katekizmu katoličke Crkve*, latinsko izdanje 1994, (prijevod Glas koncila, 1994), Čakovec, 1994.

Sprječavanje moralnog zla rezultiralo bi poništavanjem moralnog dobra koje je rezultat mogućnosti slobodnog izbora. Za Plantingu se tu radi o logičkoj nemogućnosti stvaranja čovjeka koji ne bi mogao činiti zlo, ako nije ozbiljno ograničena njegova sloboda izbora, kao što je logički nemoguće zamisliti okrugli kvadrat.

4.6. Obrana iz slobodne volje

Ključni argumenti koje Plantinga iznosi u prilog tvrdnji (◇) vezani su uz obranu iz slobodne volje (eng. *Free Will Defense*):

„U tekstu koji slijedi usredotočit ću pažnju na obranu iz slobodne volje (FWD). U nastavku ću je pobliže ispitati, preciznije odrediti, razmotrit ću primjedbe koje su joj upućene te ću na kraju pokazati da se FWD pokazuje uspješnom. Prije smo vidjeli da među mogućim stanjima stvari postoje neke koje čak niti Bog može stvoriti, a da ne pripusti mogućnost zla; to su ona dobra koja u sebi podrazumijevaju mogućnost pojavljivanja zla ili zlog stanja stvari. FWD možemo promatrati kao napor kojim nastojimo pokazati da postoje mnoge vrste dobra koje Bog ne može stvoriti bez da dopusti zlo. To su ona dobra stanja stvari koje u sebi ne sadrže zlo niti povlače za sobom bilo kakva zla; čije ostvarenje niti Bog ne može omogućiti, a da pritom ne dopusti zlo.“⁶⁶

Termin obrana iz slobodne volje skovao je sam Plantinga. U nastavku se za taj tip argumentacije koristi skraćunica FWD. Vidimo da se FWD argumenti zasnivaju na obrani vrijednosti čovjekove slobodne volje, koja je prema Plantingi toliko dragocjena da je Bog neće poništiti, makar upravo ta sloboda povlači za sobom i mogućnost pojavljivanja i velike količine zla. Uspije li njegov plan dokaza, ta nova informacija iz FWD-a će povezati i logički opravdati (◇), a koja povezuje propozicije (1), (2) i (3). Na taj način će se dokazati racionalnost teističke noetičke strukture.

Plantinga koristi rezultate suvremene modalne logike da bi ukazao na postojanje jakih logičkih razloga zbog kojih postoji zlo.⁶⁷ U nastojanju da objasni FWD uveo je nove pojmove, smatrajući da će ideja mogućih svjetova, koja se javlja u filozofiji logike, dovesti do rješenja problema zla. Pojam mogućeg svijeta vezan je uz logičku mogućnost njegova ostvarenja. Postoji distinkcija između prirodne i logičke nemogućnosti ostvarenja određene situacije ili događaja. Prirodna nemogućnost uključuje prirodna ograničenja stvorenja. Primjerice, čovjek ne može preplivati Atlantski ocean i ne može letjeti. Međutim, moguće je zamisliti i takav svijet u kojem bi čovjek to mogao. Moguće je zamisliti svijet s drugačijim fizikalnim i kemijskim zakonima od onih koji vrijede u našem svijetu.

---

⁶⁶ Vidi: *GFE*, str. 29.

⁶⁷ *GFE*, str. 3.

Međutim, nelogičan svijet ne može postojati. Logičkim ograničenjima se smatraju sva logički nemoguća stanja stvari. Logički je nemoguće da je $1 < 0$ ili da osoba koja je starija od Marka, bude mlađa od Mate ako je Mate mlađi od Marka. Na primjer, nije moguć svijet u kojem je Ana koja ima dva brata, jedino dijete svojih roditelja, jer je takvo stanje stvari logički nemoguće. Osnovna ideja mogućeg svijeta je da se radi o načinima kojima se događaji mogu ostvariti, odnosno skupu svih stvari koje se mogu realizirati, a da se pri tom ne javljaju logički nemogući događaji. Mogući svijet sadrži sva logički moguća stanja stvari. Između bilo koja dva stanja stvari unutar istoga svijeta ne smije biti logičke kontradikcije. Prema Plantingi, ograničenje Božje svemoći odnosi se ponajprije na logička ograničenja. Ni svemogući Bog nije mogao stvoriti logički nemoguć svijet.⁶⁸

Različite logički moguće svjetove možemo usporediti s različitim knjigama u kojima su opisana sva stanja stvari u svim logički mogućim svjetovima. Svako stanje stvari u tom svijetu možemo opisati jednom istinitom propozicijom p . Skup svih propozicija p u nekom mogućem svijetu treba biti logički moguć. To znači da ne smije biti logičkih kontradikcija među propozicijama u istom svijetu, jer bi se u tom slučaju radilo o svijetu koji je logički nemoguć. Mogući svijet je poput knjige koja sadrži skup svih propozicija koje su istinite i međusobno kompatibilne. Svaki mogući svijet mora biti potpun, što znači da moraju biti ispunjena sva moguća stanja stvari vezana uz taj svijet.

U poglavlju *The Free Will Defense*⁶⁹ Plantinga donosi obranu argumentom iz slobodne volje (FWD-a). Prema njemu „*srce obrane iz slobodne volje jest konstatacija da je moguće da Bog nije mogao stvoriti svijet koji sadrži moralno dobro (ili toliko moralnog dobra koliko ga sadrži ovaj svijet) bez da sadrži moralno zlo.*“⁷⁰ Označimo ovu tvrdnju s (*):

(*) *moguće je da Bog nije mogao stvoriti svijet koji sadrži moralno dobro (ili toliko moralnog dobra koliko ga sadrži ovaj svijet) bez da sadrži moralno zlo.*⁷¹

Prethodna tvrdnja predstavlja središnji stavak koji Plantinga u FWD-u nastoji dokazati. Vidimo da u propoziciji (*) Plantinga nije zaniijekao mogućnost Božjeg stvaranja nekoga drugog svijeta u kojem uz moralno dobro uopće ne bi postojalo moralno zlo. Tvrdnja (*) opisuje mogućnost, ali ne i nužnost postojanja svijeta u kojem uz moralno dobro ni Bog

---

⁶⁸ Ibid., str. 31.

⁶⁹ Ibid., str. 29-33.

⁷⁰ Ibid., str. 31.

⁷¹ Ibid., str. 31.

ne može poništiti zlo. Plantinga je u tome potpuno jasan kad na više mjesta ponavlja: „*Sigurno postoje mogući svjetovi koji sadrže moralno dobro bez moralnog zla.*“⁷² Međutim, Bog nije načinio takav svijet. Plantinga je samo ustvrdio da je logički moguće da je naš svijet stvorio svemogući Bog, u kojem postoji moralno dobro, ali i moralno zlo koje ni Bog ne može eliminirati. Drugim riječima, Plantinga tvrdi da je logički moguć svijet koji je stvoren od savršenog Stvoritelja, u kojem ni savršeni Stvoritelj tog svijeta ne može odvojiti moralno zlo od moralnog dobra.

Kad dokaže svoju tvrdnju, iz nje će direktno slijediti da postojanje Boga nije u kontradikciji s činjenicom zla. Da bi se dokazala ključna tvrdnja (*) potrebno je opovrći Leibnizovu pogrešku i definirati pojmove istinski slobodne osobe i prekosvjetske izopačenosti.

4.7. Leibnizova pogreška

Moguće je zamisliti milijarde različitih mogućih svjetova. Od svih mogućih izbora od milijardu različitih mogućnosti, Bog je stvorio upravo ovaj svijet. Prema Leibnizu, Bog je napravio najbolji mogući izbor svijeta te je prema njemu ovaj svijet najsavršeniji svijet od svih mogućih svjetova. Plantinga dokazuje da ta tvrdnja ne može biti istinita, jer ne postoji najsavršeniji svijet.⁷³ Naime, ako bi naš bio na određenom stupnju savršenosti, uvijek je moguće zamisliti neki drugi svijet koji bi imao nešto veće savršenstvo. Ako bi stupanj savršenstva našeg svijeta označili s k , tada u Božju svemoć spada ostvarenje svijeta sa stupnjem savršenosti $k + 1$. Argument kojim se koristi Plantinga nalikuje dokazu o beskonačnosti skupa prirodnih brojeva. Leibniz je pokazao i da je logički nezamislivo da Bog stvori apsolutno savršen svijet, jer bi takav svijet bio sam Bog. Prema tome, bilo koji logički mogući svijet koji Bog može načiniti, nužno mora biti nesavršen.

S druge strane Leibniz smatra da je Bog mogao izabrati i stvoriti i neki drugi mogući svijet. On drži da je unutar Božje svemoći stvaranje bilo kojeg mogućeg svijeta. Plantinga se ne slaže s tom Leibnizovom tezom te je za nju skovao termin „Leibnizova pogreška“.⁷⁴

Da bi se suočio s Leibnizovim argumentima, Plantinga tom problemu pristupa s velikom oštrinom preciznosti pojmova kojima se koristi u raspravi. Nastoji pokazati da Leibnizova teza nije istinita te da postoji barem jedan logički mogući svijet koji Bog nije

---

⁷² Ibid. str. 33.

⁷³ Ibid., str. 34. Argument koji je naveden u tekstu slijedi Plantinginu ideju.

⁷⁴ Ovaj pojam Plantinga uvodi u djelu *The Nature of Necessity*, Clarendon Press-Oxford, New York, 1974., str. 180-184.

mogao načiniti. Ponajprije Bog nije mogao načiniti mogući svijet u kojem sam ne postoji. Naime, prema modalnoj logici neka propozicija p je nužna ako je ona istinita u svakom logički mogućem svijetu. Primjere nužnih propozicija možemo pronaći u matematici i logici. Biće je nužno ako ono nužno egzistira u svakom mogućem svijetu. Takvo se biće razlikuje od kontingentnih bića koja mogu i ne moraju egzistirati. Bog je nužno biće koje nužno postoji u svakom logički mogućem svijetu. Stoga Bog nije mogao stvoriti svijet u kojem on ne postoji. Ovdje problem skreće prema pitanju logičke dokazivosti Božjeg postojanja, kojemu je Plantinga posvetio veliki dio svojega filozofskog rada.⁷⁵

Da bi opovrgnuo Leibnizovu pogrešku, Plantinga navodi argumentaciju koja je opisana u tekstu koji slijedi te u tu svrhu uvodi i za to prikladne definicije i oznake.⁷⁶

Pretpostavimo da je u nekom svijetu ostvaren skup stanja stvari koje možemo označiti sa S . Pretpostavimo da se osoba koja ima slobodnu volju u svijetu u kojem je ostvaren skup stanja S nalazi pred izborom u kojem ima mogućnost odlučiti hoće li obaviti radnju A ili ima suprotnu mogućnost da izabere da ne načini A . Svijet u kojem je ostvaren skup stanja S koji sadrži ostvarenje događaja A označimo s W . Veoma sličan svijet u kojem je također ostvaren isti skup stanja S , ali u kojem se osoba opredijelila za $\neg A$ označimo s W' . Ako je Bog osobi dao slobodnu volju, tada je ona, našavši se pred izborom između A i $\neg A$ mogla izabrati jednu ili drugu opciju. Plantingin argument je sljedeći. Ako je osoba izabrala opciju A , tada je realiziran svijet W te Bog nije mogao aktualizirati svijet W' . Vrijedi i obrat. Ako se osoba odlučila izabrati $\neg A$, tada je realiziran svijet W' te Bog nije mogao izabrati svijet W . Dakle, postoji barem jedan mogući svijet koji Bog nije u stanju stvoriti. Lako se vidi da postoji mnogo takvih mogućih svjetova.

Plantinga navodi primjer o Maurice koja živi u svijetu zvanom Kronos, u kojem svaki dan u neko vrijeme t slobodno izabire doručak od zobenih pahuljica ili se, u suprotnom, odlučuje preskočiti zobene pahuljice. Promotrimo sljedeće propozicije:

(i) „Ako se ostvario skup stanja S , Maurice slobodnom voljom izabire zobene pahuljice

(ii) Ako se ostvario skup stanja S , Maurice slobodnom voljom ne izabire zobene pahuljice.“⁷⁷

⁷⁵ Plantinga je razvijao modalnu verziju Anzelmovog ontološkog dokaza na veoma rigorozan i precizan način.

⁷⁶ Pojam Leibnizove pogreške Plantinga uvodi u djelu *NN*, str. 180-184. Također je nešto detaljnije opisan u Plantinginoj knjizi *GFE*, str. 45. Ovdje je iznesena skraćena verzija demonstracije njegovih tvrdnja.

Maurice je slobodna u svom izboru, tako da na Kronosu u trenutku t , nakon što se odvio skup stanja S , događaji mogu poći u dva smjera. Ili će Maurice izabrati zobene pahuljice ili ih neće izabrati. Tako možemo zamisliti dva moguća svijeta, kojima odgovaraju dva različita stanja stvari, svijet W u kojem se Maurice odlučila jesti pahuljice i dualni svijet W' , u kojem ona ne želi jesti pahuljice. Ako se Maurice odlučila da ne želi pojesti pahuljice, realizirati će se svijet W' . Ako se Maurice odlučila za izbor (i), tada ni Bog ne može učiniti da se aktualizira svijet W' koji sadrži (ii), iako je Bog svemoćan i W' je jedan od mogućih svjetova.⁷⁸ Vrijedi i obrnuto, ako se Maurice odlučuje ne izabrati pahuljice, tada je ispunjeno (ii), aktualizirati će se svijet W' , dok se svijet W neće moći aktualizirati.

Ni Bog ne može stvoriti svijet u kojem postoji Maurice koja ima slobodnu volju, u kojem se odlučila izabrati (ii), a da se ostvario skup stanja stvari koji odgovara svijetu W . Ostvarenje stanja stvari na Kronosu ovisi o Mauricinomj slobodnoj volji, tako da i ona sukreira taj svijet.

Tim dokazom Plantinga je pokazao, suprotno Leibnizu, da postoji barem jedan mogući svijet koji ni Bog nije mogao stvoriti. Time je riješeno pitanje Leibnizove pogreške i načinjen prvi korak u dokazu tvrdnje (*).

4.8. Istinski slobodne osobe i prekosvjetska izopačenost

Primjer Mauricina izbora prikazuje situaciju odluke koja ne sadrži nikakvu moralnu vrijednost. Problem koji je Plantinga rješavao odnosi se na moralno djelovanje. Osnovno pitanje FWD-a povezano je s tvrdnjom (*) da je Bog mogao stvoriti mogući svijet, koji sadrži moralno dobro, u kojem ne može poništiti moralno zlo? Odgovor se krije u prirodi moralnosti svake pojedine osobe koja živi u mogućem svijetu.

U svrhu dokaza (*) potrebno je uvesti nekoliko preciznih definicija. Prema Plantinginoj definiciji situacija je moralno važna za danu osobu, ako je za osobu moralno pogrešno obaviti to djelovanje, a moralno ispravno ga je propustiti.

Osoba je istinski slobodna ako je u danoj situaciji slobodna u odnosu na situaciju koja je moralno važna.⁷⁹ Istinski slobodna osoba ima mogućnost izbora dobrog ili zlog djelovanja u danim, moralno važnim situacijama. Bitno je spomenuti da se tu radi o

---

⁷⁷ *GFE*, str. 43

⁷⁸ *Ibid.*, str. 43.

⁷⁹ *Ibid.*, str. 30.

Plantinginih definicijama te može doći do iskrivljenih zaključaka ako se navedenim pojmovima pridaje šire značenje od onoga koje je opisano definicijama.

Da bi argumentirao (*), tj. pokazao kako je logički moguće da je Bog mogao stvoriti svijet koji sadrži moralno dobro pri čemu ne može poništiti moralno zlo, Plantinga uvodi pojam prekosvjetske izopačenosti (eng. *Transworld depravity-TWD*). Pojam se prvi put spominje u djelu *The Nature of Necessity*. U nastavku teksta prekosvjetsku izopačenost označavamo s TWD.

Definicija TWD-a je sljedeća:

„Osoba P pati od TWD-a ako i samo ako vrijedi sljedeće: za svaki svijet W u kojem je osoba istinski slobodna u W i u kojem je činila samo ono što je moralno ispravno u W, postoji događaj A i maksimalni dio tog svijeta S' takav da:

(1) S' podrazumijeva da je A moralno važno za P

(2) S' podrazumijeva da je P slobodan u odnosu na A

(3) S' je dio svijeta W i uključuje da niti P izabire A niti P odbija izabrati A i

(4) Ako je S' aktualiziran, P će izvršiti krivi izbor spram događaja A.“⁸⁰

Drugim riječima, istinski slobodna osoba pati od TWD-a ako u svakom mogućem svijetu, u nekom trenutku, slobodno obavlja barem jednu moralno pogrešnu radnju. Moguće je zamisliti svijet u kojem samo jedna osoba pati od TWD-a, ali i svijet u kojem sve osobe pate od toga izopačenja volje.

Plantinga će dokazati da je Bog mogao stvoriti takav svijet, u kojem svaka osoba pati od TWD-a te stoga u njemu nije mogao poništiti moralno zlo. Time će biti pokazana i najvažnija tvrdnja FWD-a, a to je (*).

U nastavku je naveden jedan slikoviti primjer koji dodatno potkrjepljuje argument (*), koji je sličan odgovarajućem Plantinginu primjeru.⁸¹ Neka učenik Mate živi u svijetu u

---

⁸⁰ Ibid., str. 48.

kojem je ispunjen skup situacija koje odgovaraju skupu S' iz prethodne definicije. Također, pretpostavimo da je Mate istinski slobodan, u smislu Plantingine definicije u odnosu na sljedeći moralni izbor. U nekom trenutku pred Matom se pojave mogućnosti ostvarenja dvaju mogućih izbora.

(i) Mama je dala Mati 200 kn da kupi knjigu iz filozofije. Mate je kupio knjigu.

(ii) Mama je dala Mati 200 kn da kupi knjigu iz filozofije. Mate nije kupio knjigu, već je potrošio novac u kockarnici.

Ako se Mate odlučio za opciju (i), tada Bog ima mogućnost stvoriti svijet W koji sadrži skup stanja S' uz pretpostavku da se odvio događaj (i). S druge strane, Mate se može odlučiti i za moralno pogrešnu opciju (ii), čime se realizira svijet W' u kojem se događa događaj (ii). Plantinga smatra da Bog može stvoriti samo jedan od ova dva svijeta, i to ovisno o Matinu izboru.

Taj primjer predstavlja argument u prilog tvrdnji da Bog nije mogao načiniti svijet u kojem živi Mate, u kojem bi se izbjegla ili poništila Matina moralno pogrešna odluka, jer ta odluka ovisi o Mati koji je istinski slobodan. (Ovdje treba biti vrlo precizan, jer gornja konstrukcija bitno ovisi o Plantinginoj definiciji istinski slobodne osobe.) Time je pronađen barem jedan svijet, koji Bog nije mogao načiniti. Iz ovog primjera slijedi da o Mati ovisi je li Bog mogao ili nije mogao ostvariti takav svijet. Ako je Mate osoba koja će barem jednom u životu napraviti moralno pogrešan izbor, tada će svijet u kojem živi Mate sadržavati moralno zlo, što ovisi o Matinoj „esenciji“ ili svojstvima koja on ima kao osoba.

4.9. Esencije istinski slobodnih osoba

Plantinga definira i esencije istinski slobodnih osoba.⁸¹ Pojam esencije kako ga shvaća Plantinga razlikuje se od pojma biti bića koji se javlja u klasičnoj filozofiji. Svaka istinski slobodna osoba ima svoju esenciju, kao skup najbitnijih obilježja koja je opisuju kao osobu. Neko pojedino svojstvo je esencijalno za određenu osobu ako ta osoba ne može postojati, a da

---

⁸¹ Ibid., str. 46-49. Plantinga navodi primjer Curlyja koji se našao pred dilemom uzimanja ili odbijanja mita. Ako Curly odluči primiti mito, ni Bog ga u tome ne može spriječiti, a da ne dođe u kontradikciju sa slobodom volje koju je dodijelio Curlyju.

⁸² Ibid., str. 49-53.

ne sadrži to svojstvo. Esencija je skup svih esencijalnih svojstava. Pojedina osoba predstavlja ostvarenje jedne esencije.

Ako sve esencije istinskih slobodnih osoba sadrže TWD, tada će i sve istinski slobodne osobe koje su ostvarenja tih esencija također patiti od TWD-a. Budući da je svaka osoba realizacija jedne esencije, Bog može stvoriti osobe samo realizacijama određenih esencija. Međutim, ako svaka esencija sadržava TWD, tada neovisno o esencijama za koje se Bog odluči, stvorene osobe ako su istinski slobodne patit će od TWD-a te će u svakom mogućem svijetu napraviti barem jedan moralno loš izbor.

Mate koji se opredijelio za odlazak u kockarnicu očito pati od TWD-a. Njegov moralno pogrešan izbor ne može spriječiti ni Bog, jer bi time ograničio Matinu slobodnu volju. Naime, Mate je istinski slobodna osoba. Isti zaključak se može primijeniti na sve druge istinski slobodne osobe koje pate od TWD-a. Ako sve istinski slobodne osobe pate od TWD-a, tada ni Bog ne može spriječiti moralno zlo koje nastaje zahvaljujući njihovim lošim izborima. Na ovom mjestu Plantinga ima sve argumente koji mu omogućavaju traženi zaključak (*): „*Dakle, moguće je da Bog nije mogao stvoriti svijet koji sadrži moralno dobro bez moralnog zla.*“⁸³ Drugim riječima, moguće je da je Bog, unutar svoje svemoći, mogao načiniti svijet u kojem istinski slobodna stvorenja uz moralno dobro čine i moralno zlo koje Bog ne može spriječiti, što je temeljna teza FWD-a.

Plantinga nigdje ne govori da je takav svijet nužan jer je moguće zamisliti i neki drugi svijet. Ali, svemogući Bog se odlučio stvoriti upravo takav svijet, u kojem ne može poništiti zlo, a da zajedno sa zlom ne uništi i moralno dobro, što je logički moguće. Primjer svijeta u kojem žive istinski slobodne osobe koje pate od TWD-a je naš svijet. Čovjekova esencija sadrži TWD, te čovjek očito pati od TWD-a. U tom slučaju u svijetu u kojem živi čovjek ni Bog ne može uništiti zlo. Konačan Plantingov zaključak je „*da je moć svemogućeg Boga limitirana slobodom koju je On dodijelio svojim stvorenjima.*“⁸⁴ Ovdje se može postaviti pitanje odakle se pojavio TWD u ljudskoj prirodi što vodi u teološka razmatranja koja prelaze opseg ove teme.

---

⁸³ Ibid., str. 54.

⁸⁴ NN, str. 189.

4.10. Teistički noetički sustavi su u potpunosti racionalni

Sada su pripremljeni svi argumenti kojima Plantinga demonstrira racionalnost teističkih uvjerenja. Ako je Bog stvorio istinski slobodna stvorenja koja uz to i pate od TWD-a, tada vrijedi tvrdnja:

(*) moguće je da Bog nije mogao stvoriti svijet koji sadrži moralno dobro (ili toliko mnogo moralnoga dobra koliko ga sadrži ovaj svijet) bez da sadrži moralno zlo.

Tvrdnja (*) sada potvrđuje tvrdnju (◇):

(◇) Bog ima razloge zbog kojih postoji zlo u svijetu.

Tim je dokazano da su logički konzistentne tvrdnje iz skupa A:⁸⁵

(1) Bog je svemoguć, sveznajući i neizmjerljivo dobar

(2) Postoji zlo u svijetu.

Sažeto, Plantinga je uspio naći propoziciju koja spaja (1) i (2) a to je (*):

(*) moguće je da Bog nije mogao stvoriti svijet koji sadrži moralno dobro (ili toliko mnogo moralnoga dobra koliko ga sadrži ovaj svijet) bez da sadrži moralno zlo.

Propozicija (*) predstavlja poveznicu između tvrdnja iz skupa A te je Plantingin konačan argument u prilog tvrdnji (◇) da je Bog stvorio svijet koji sadrži zlo i za to je imao dobar razlog.

Sada možemo i formalno zapisati sve propozicije koje predstavljaju proširenje skupa A, koji možemo označiti kao A*:

---

⁸⁵ Vidi: GFE, str. 54.

(1) „Bog je svemoguć, sveznajući i neizmjereno dobar

(2) Bog nije mogao stvoriti svijet koji sadrži moralno dobro bez da sadrži moralno zlo

(3) Bog je stvorio svijet koji sadrži moralno dobro

(4) Postoji zlo u svijetu.“⁸⁶

Prethodni skup propozicija je strogo logički konzistentan, što je sada lagano i formalno dokazati. Prema tomu konzistentne su i tvrdnje (1) i (4) koje čine skup A^* . Ovim je pokazano da je i sam skup A koji je logički konzistentan (podsjetimo se, skup A sadrži samo dvije propozicije (1) i (4)). Kako skup A predstavlja temelje noetičkih struktura svih teističkih sustava vjerovanja, FWD–om je potvrđena njihova racionalnost.

Propoziciju (2) treba promatrati isključivo u kontekstu skupa A^* jer ona nije dokazana. Utvrđena je mogućnost da u nekom logički mogućem svijetu vrijedi (2). Propozicija (2) nije nužna, ona ne mora vrijediti u svim mogućim svjetovima. Plantinga nigdje nije dokazao da Bog nije mogao načiniti i drugačiji svijet, u kojem bi postojalo samo moralno dobro bez imalo moralnoga zla. Međutim, Bog je stvorio upravo ovaj svijet, u kojem ljudi čine dobro i zlo. Jedno od svojstava toga svijeta jest da ni Bog ne može spriječiti zlo, a da ne dođe u suprotnost sa svojom odlukom kojom je stvorio takvo istinski slobodno stvorenje kao što je čovjek, koji ponekad čini zlo. Argument iz FWD-a jasno pokazuje da je logički moguće da Bog stvori upravo takav svijet. Time je odgovoreno na primjedbe ateologa.

---

⁸⁶ Ibid., str. 54.

4.11. Uspjeh teodiceje slobodne volje

Na koncu obrana iz slobodne volje, kao što je pokazano u prethodnim poglavljima, postiže svoj cilj. Sam Plantinga u zaključnim riječima o problemu zla u svijetu, koji iznosi u *The nature of Necessity*, u sljedećem citatu koji sažima sam problem i njegovo rješenje tvrdi:

„Cilj obrane iz slobodne volje bio je pokazati da je propozicija

- (1) Bog je sveznajući, svemogući, i beskrajno dobar
u skladu s propozicijom
(2) Postoji zlo u svijetu

korištenjem činjenice da istinitost para propozicija p i q zajedno konzistentan ako postoji propozicija r koja je konzistentna s p te ujedno povlači q . Prethodno smo pokazali da je propozicija

- (3) Svaka esencija pati od prekosvjetske izopačenosti

u skladu s Božjom svemoći. No, ona je tada očito konzistentna i s propozicijom (1). Dakle, možemo je iskoristiti za dokaz da je propozicija (1) kompatibilna s (2). Nastojimo pokazati kompatibilnost propozicija (1), (3) i

- (4) Bog ostvaruje svijet koji sadrži moralno dobro.

Navedene propozicije očigledno su konzistentne. No, one nadalje povlače propoziciju

- (2) Postoji zlo u svijetu.

Prema tomu, pokazano je da je (1) konzistentno s (2) te se obrana iz slobodne volje pokazala uspješnom. Naravno, spajanje propozicije (3) s (4) nije jedina mogućnost koja može igrati ulogu tražene propozicije r u obrani iz slobodne volje.⁸⁷

Zaključimo FWD konstatacijom da slobodna volja čini čovjeka sposobnim za moralna dobra iznimne vrijednosti, ali čovjek se može odlučivati i za zlo. Slobodom izbora Bog je čovjeka stvorio kao veoma važno biće, čije odluke bitno utječu na ovaj svijet. Zahvaljujući slobodnoj volji ljudi mogu činiti zlo u širokim razmjerima. U stanju su manipulirati i obmanjivati druge ljude da bi ih mogli iskorištavati za svoje ciljeve. Sposobni su vršiti pljačke i razbojstva, financijske i druge malverzacije kojima uništavaju opće dobro zajednica i čitavih naroda za svoje uske interese ili započinjati ratove u kojima mogu biti istrijebljeni čitavi narodi. Čovjek modernoga doba upravlja i razornim silama poput nuklearnog naoružanja čime ima moć uništiti čitav planet.

S druge strane, slobodna volja čini ljude sposobnima i za vrhunska moralna dobra. Pozitivnim pristupom čovjek uvijek može graditi i stvarati, mijenjati postojeće društvene odnose na bolje i činiti moralna djela od iznimne vrijednosti. Mnogi ljudi se drže poslovice prema kojoj im „*dan neće biti dobar, makar i zaradili plaću, ako nisu učinili nešto dobro onome tko im to neće moći platiti.*“⁸⁸ Takva dobra djela ne bi bila moralno važna ako nisu

⁸⁷ Alvin Plantinga, *NN*, str.188-189.

⁸⁸ Autor poslovice koja se može pronaći na internet stranici (<http://www.mysterywithus.com/mudre-misli/>), (pristupljeno 2.2.2012.) je Ruth Smeltzer.

napravljena svjesno i slobodno. Na zlo možemo gledati kao na cijenu kojom je plaćena ta sloboda.

4.12. Kritika FWD-a

FWD u filozofiji religije privukao je veliku pozornost, tako da uz filozofe koji ga prihvaćaju postoji široka grupa filozofa koji ga nastoje osporiti. Jedan od njih je i Hugh LaFollette, koji u članku *Plantinga on the Free Will Defense* želi pokazati da svijet koji Bog ne bi mogao stvoriti ne bi bio niti logički moguć.⁸⁹ U osvrtu na primjer s Maurice koja treba načiniti izbor između dviju mogućnosti za doručak, LaFollette tvrdi da prihvaćanje jednoga od dva moguća svijeta *W* ili *W'* stavlja u logičku nemogućnost ostvarenja onoga drugog. LaFollette zaključuje da Plantinga govori o svijetu koji je ionako logički nemoguć te da njegov argument nije postigao svoj cilj, a to je konstrukcija logički mogućeg svijeta koji Bog ne može stvoriti. Naime, takav svijet koji Bog ne može stvoriti ne bi bio u potpunosti logički moguć.

Ideju TWD-a kritizirali su brojni filozofi religije. Jednu zanimljivu kritiku uputio je i Richard Otte u članku *Transworld Depravity and Unobtainable Worlds*.⁹⁰ On se dosjetio zamisliti svijet u kojem je prvi čovjek Adam postavljen pred samo jednu moralno važnu odluku, a to je počinuti ili ne počinuti samoubojstvo. Adama je Bog stvorio kao slobodnoga, tako da se on može slobodno odlučiti za jednu i za drugu opciju. Ako se Adam odluči protiv samoubojstva, tada je očito moguć svijet u kojem stvorenja koja su u mogućnosti donositi moralno važne odluke čine samo moralno dobro bez imalo moralnog zla. Ipak, Otteov primjer ne ruši Plantinginu tezu, jer Plantinga govori o logičkoj mogućnosti postojanja svijeta u kojem uz dobro Bog ne može uništiti zlo. Plantinga nigdje ne piše da je takav svijet nužan i jedini moguć. On dopušta mogućnost postojanja svijeta koji sadrži samo moralno dobro bez imalo moralnog zla. Time je Otte samo naveo primjer svijeta koji je drugačiji od Plantingina.

Benjamin Huff smatra da je Plantinga prilikom dokazivanja svojih tvrdnja nekritički pretpostavio velik stupanj ograničenja na Božju svemoć.⁹¹ Plantinga je propustio dokazati da je tako veliko ograničenje Božje svemoći, koje on uvodi da bi dokazao svoje teze, uistinu

---

⁸⁹ Hugh LaFollette, *Plantinga on the Free Will Defense*, *International Journal for Philosophy of Religion*, 1980., 123-132.

⁹⁰ Richard Otte, *Transworld Depravity and Unobtainable Worlds*, *Philosophy and Phenomenological Research* 78 (1), 2009., str. 165-177.

⁹¹ Benjamin Huff, *Contingency in Classical Creation: Problems with Plantinga's Free Will Defense*, *Element 1*, No 1, 2005., (http://www.smpt.org/docs/huff_element1-1.html), (pristupljeno 15.1.2012.),

logički nužno. Prema Huffu, tu se više radi o Plantinginoj intuiciji, nego o logičkom argumentu.

TWD je jedna vrsta manjkavosti volje koja se barem u jednoj prilici odlučuje izabrati zlo. Postavlja se pitanje na koji način i iz kojih razloga se čovjek voljno odlučuje za zlo? Kako dolazi do moralno lošega izbora te zašto u nekom trenutku dolazi do moralno neispravnih postupaka?

Plantingina koncepcija FWD-a temeljena je na postavljanju određene apstraktne situacije, čija konstrukcija ne uključuje odgovarajuće ljudske osobine koje presudno utječu na fenomen moralnoga izbora. Na ovom mjestu u raspravu se mogu uključiti i filozofi naravne teologije promišljanjima na temu o odnosu između volje i razuma. Naime, čovjekovim voljnim odlukama uvijek prethode uvidi razuma.

Primjerice, Mate iz prethodnoga primjera ima racionalne razloge koji potvrđuju njegovu odluku. Ako se odlučio izabrati opciju (i) i kupiti knjigu iz filozofije, znači da je on razmišljanjem ustanovio da ta knjiga za njega ima odgovarajuću vrijednost. Ili je našao neki drugi razlog, možda osjećaj odgovornosti prema majci, ili se jednostavno bojao da će biti kažnjen ako ne kupi tu knjigu. Isto vrijedi i za opciju (ii).

Ako je odlučio zloupotrijebiti majčino povjerenje, uzeti novac i otići u kockarnicu, on je za taj čin sigurno pronašao svoje „razloge“. Možda je on smatrao da će na uloženih 200 kn u kockarnici dobiti 200 000 kn te će poslije otići u knjižaru i kupiti knjigu i time ostvariti i veliku korist. Svaka njegova odluka je uvijek popraćena razumskim razlogom kojem je cilj ostvarenje nekog dobra.

Svaki čovjek, pa i Mate, u svakoj pojedinoj odluci imaju svoju sliku i poimanje što je za njega dobro. Pitanje koje se ovdje može postaviti jest je li on u svom razmišljanju bio objektivan? Ako se odlučio staviti novac na kocku, on se sigurno nadao velikom dobitku, ne znajući da je njegova šansa za dobitak veoma mala te da će najvjerojatnije izgubiti sve. Mate je na ulasku u kockarnicu bio svjestan da to nije moralno ispravno, no ipak je to učinio. Ovdje se javlja problem zagonetnoga odnosa između volje, spoznajne snage i spoznatog predmeta ili skraćeno, odnos između volje i razuma.

Na ovom mjestu korisno je u raspravu uvesti Akvinčeva razmišljanja⁹² o odnosu između volje i razuma, koja dopunjavaju Plantingina razmatranja i dodatno rasvjetljavaju postavljeni problem slobodnog izbora. Moralna djelatnost čovjeka je pokrenuta spoznajnim predmetom koji razum prosuđuje je li on dobar ili zao. Taj čin razuma pokreće volju koja

---

⁹² Ivan Tadić, O zlu u misli sv. Tome Akvinskog, *Crkva u svijetu*, Vol. 39, No. 1, 2004., str. 30.

pokreće izvođenje određene radnje. Prema Akvincu čovjekova odluka je „čin razuma, koji pretpostavlja čin volje, te njezinom snagom razum pokreće zapovijedu da se čin odjelotvori“.⁹³

S moralnoga gledišta, dobro i zlo tako ovise o voljnom činu. Ako je voljni čin usklađen s razumom, takav čin je moralan. Ako se čovjek svjesno odluči na radnju suprotnu od one koju razum prepoznaje kao moralno ispravnu, tada nastaje moralno zao čin. Akvinac je ovdje jasan: „Taj je pak nedostatak usmjerenja hotimičan, u vlasti je naime same volje htjeti ili ne htjeti. Zatim, u njezinoj je vlasti da razum to u zbiljnosti promatra, ili da od promatranja odustane, ili da promatra ovo ili ono. Nije ipak taj nedostatak u ćudorednom smislu: ako, doista, razum ne promatra ništa ili ako promatra bilo koje dobro, to još nije grijeh, sve dok volja ne počne težiti neprimjerenom cilju. To je već čin volje.“⁹⁴

Vidimo, prema Akvincu, da moralno neispravan čin nastaje u trenutku kad Mate svjesno zanemari razumsku prosudbu koja mu govori da njegov odlazak u kockarnicu nije moralno ispravan. Unatoč primamljivim razlozima koji ga vuku da počini moralno loš čin, on ipak zna da je taj čin loš. Ako tada i dalje ustraje pri svojoj odluci i ode u kockarnicu, dobio ili izgubio, njegov postupak neće biti moralno ispravan. Svaki čovjek je nebrojeno mnogo puta, poput Mate, načinio loš izbor. Na taj način bi Akvinac objasnio prirodu moralnoga zla koje nastaje zbog nesavršenosti volje koju Plantinga naziva TWD-om. I na ovom pitanju se pokazuje komplementarnost reformirane epistemologije i tradicionalne naravne teologije.

Plantinga je zaslužan za preciziranje logičkog problema zla u svijetu, kakvo nije učinio niti jedan filozof prije njega. Plantingina kritika ateističkih argumenata o logičkoj nekonzistentnosti teističkih vjerovanja je polučila potpuni uspjeh. Pokazalo se kako je sustav vjerovanja u koji sadrži uvjerenja da postoji savršeni, svemoguć i sveznajući Bog kompatibilan s činjenicom postojanja zla u svijetu. Možemo stoga zaključiti da je Plantinga uspješno razriješio logički problem zla u svijetu. Pokazao je da su ateološki argumenti promašili svoj cilj. Nakon objavljivanja Plantinginih tekstova, obično se smatra da je logički problem zla u svijetu u filozofiji religije zaokružen. Ipak, njegova rješenja otvaraju nove vidike te se razvijaju nova pitanja i stajališta poput epistemološkog probabilizma.

S druge strane, unatoč svim nastojanjima i uspješnim argumentacijama tradicionalne naravne teologije kao i jakim Plantinginim argumentima koji u velikoj mjeri rasvjetljavaju logički problem zla u svijetu, zlo i dalje ostaje ponajprije veliki misterij i nepoznanica. To

---

⁹³ Ovo razmišljanje donosi Toma Akvinski u Sumi teologije, Pitanje 17, Članak 1. Citirano iz članka Ivana Tadića, *O zlu u misli sv. Tome Akvinskog*, str. 29.

⁹⁴ Toma Akvinski, *Suma protiv pogana*, III, 10, U: Toma Akvinski, *Suma protiv pogana*, preveo i priredio: Augustin Pavlović, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993-1994.

potvrđuju i riječi sv. Augustina koji priznaje „*a ja sam tražio dalje odakle zlo, i ne bijaše izlaza iz toga*“.⁹⁵ Čovjek je tako rascijepljeno biće, sklono dobru, ali ponekad i zlu. Poglavito je teško osobno iskustvo zla i patnje, koje ljudima koji su njime pogođeni često puta zatvara nadu. Svaki se čovjek treba naučiti nositi sa zlom. Znakovite su riječi teologa i svećenika Romana Guardinija koje je na samrti izgovorio pred prijateljem W. Dirksom:

*„Na posljednjem sudu neće on (tj. Guardini) dati da bude samo pitan, nego će i sam pitati; nada se usrdno da mu anđeo neće tada uskratiti pravi odgovor na ono pitanje na koje mu nijedna knjiga, pa ni Pismo, nijedna dogma i nijedno učiteljstvo, nijedna teodiceja ni teologija, pa ni ona njegova nije mogla odgovoriti: Zašto, Bože, ti strašni zaobilazni putevi prema spasenju, trpljenje nedužnih, krivnja?“*⁹⁶

---

⁹⁵ Aurelije Augustin, *Ispovijesti*, preveo: Stjepan Hosu, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1973., str. 140.

⁹⁶ Te Guardinijeve posljednje misli zapisane su u knjizi Eugena Bisera, *Interpretation und Veranderung: Werk u. Wirkung Romano Guardinis*, Paderborn, 1979., str.132-133. Citirano iz: Stjepan Kušar, Pogovor, Odakle teodiceja, U: Aurelije Augustin, *O slobodi volje*, preveo i priredio: Stjepan Kušar, str. 383.

5. ZAKLJUČAK

Nekritički proširujući temeljne principe fundacionalizma evidencionalisti prigovaraju teistima nedostatak dokaza koji potvrđuju njihova vjerovanja. Plantinga je pokazao da dosljedno pridržavanje fundacionalističkih kriterija dovodi do brojnih apsurdna i nedosljednosti. Pokazalo se da su fundacionalistički principi logički nekonzistentni i da vode do zaključka prema kojem bi se većina svakodnevnih uvjerenja pokazala iracionalnima. Time se sam fundacionalistički princip čini iracionalnim. Neprikladno je propozicije vjere vrednovati fundacionalističkim principima.

Plantinga je te ideje prvi put razvijao u djelu *God and other minds* u kojem daje sofisticirane argumente da vjera u Boga kao i vjerovanje da uz nas postoje i drugi umovi, ima isti noetički status. Noetički status teističkog vjerovanja prema Plantingi ovisi o opravdanju upravo temeljnih (eng. *properly basic*) uvjerenja. Opravdanje racionalne prihvatljivosti upravo temeljnih uvjerenja, koja čine veći dio noetičkog sustava vjernika moguće je pokazati analiziranjem čovjekova spoznajnoga aparata kao i okoline u kojoj spoznajni aparat funkcionira.⁹⁷

U epistemološkom smislu reformirani filozofi dijele eksternalistička gledišta. Zaključak reformirane epistemologije je da osoba formira istinite upravo temeljne propozicije ako njezin kognitivni aparat radi ispravno, u skladu s planom rada koji je dizajnirao Bog te ako se nalazi u prikladnoj okolini koja je primjerena njegovoj svrsi prema kojoj su kognitivne sposobnosti dizajnirane. Prema Plantingi osoba ima predispozicije za prihvaćanje vjere putem *sensusa divinitatis*, kao dijela svojih intelektualnih sposobnosti.

Vjera u Boga uključuje čitavoga čovjeka sa svim njegovim sposobnostima pa tako i čovjekovu racionalnost. Za njega vjera u Boga mora biti racionalan čin jer je čovjek racionalno biće. Teistički noetički sustavi su u svojoj strukturi racionalni te se Plantinga posvetio istraživanju i rasvjetljivanju upravo te racionalnosti, motiviran upornim osporavanjem koje dolazi iz ateističkih filozofskih krugova. Plantingina koncepcija opravdanja primijenjena na sadržaje teističkih vjerovanja pokazuje da je teist u potpunosti racionalan i da je njegovo pristajanje uz vjerske tvrdnje opravdano.

Plantinga je riješio i logički problem zla u svijetu koji je ateistima služio kao jak argument protiv racionalnosti teističkih noetičkih vjerovanja. Obranom iz slobodne volje

---

⁹⁷ Vidi: JT, str. 403-426.

pokazano je kako je moguće da je Bog stvorio svijet u kojem uz moralno dobro ne može poništiti moralno zlo. Time je nađen argument koji spaja na prvi pogled proturječne tvrdnje o postojanju Boga i činjenice postojanja zla. Potvrdom obrane iz slobodne volje Plantinga je stvorio novu perspektivu u sagledavanju odnosa između prihvaćanja postojanja Boga i činjenice zla. Pokazao je da ovdje nema nikakve logičke nekoherencije, nego sasvim suprotno, da je vjera u Boga kompatibilna s činjenicom zla. Time je Plantinga obranio srce teističke noetičke strukture koja se još jednom pokazala potpuno racionalna.

U reformiranoj epistemologiji i tradicionalnoj naravnoj teologiji vjerski fenomeni se promatraju s različitih kutova gledanja te se u reformiranoj epistemologiji rješavanju i neka nova pitanja koja se do sada nisu javljala u teološkoj i filozofskoj tradiciji. Golema tradicionalna kršćanska misaona baština ne može biti u suprotnosti s reformiranom epistemologijom jer one imaju drugačije filozofske preokupacije. Vjerska problematika kojim se bavila tradicija po opsegu je mnogo šira od tema koje se javljaju u reformiranoj epistemologiji. Primjerice, logički problem zla u svijetu uklapa se u mnogo širi kontekst problema zla o kojem su promišljali gotovo svi značajniji filozofi, poput sv. Augustina i sv. Tome Akvinskog.

Neke teme koje proučavaju reformirani epistemolozi, kao što su racionalnost vjere ili logički problem zla u svijetu, karakteristične su za 20. i 21. stoljeće te se u tom obliku nisu ni javljale unutar tradicije. Ponekad se klasični filozofski problemi formuliraju na nove načine koji se uklapaju u trendove suvremene filozofije te se u skladu s tim javljaju i nova rješenja koja predlažu reformirani epistemolozi. Tradicionalna naravna teologija ima iznimnu dubinu tumačenja vjere, koja u svakom vremenu, pa i našem suvremenom dobu, zbog svoje opće ljudske vrijednosti i univerzalnosti može poslužiti kao putokaz pri promišljanju vjerske stvarnosti. Zbog navedenih razloga tradicionalna naravna teologija i reformirana epistemologija mogu se smatrati komplementarnim pristupima vjeri koji se međusobno nadopunjavaju. Oba su se pristupa pokazala važnim te i danas imaju nezamjenjivu ulogu za teološka promišljanja.

O AUTORU

Rođen je 20. 8. 1975. godine u Šibeniku gdje je trenirao nogomet i tae-kwon-do. Završio je Prirodoslovno matematičku gimnaziju te je nastavio školovanje u Zagrebu na Matematičkom odjelu PMF-a, gdje je 1998. godine diplomirao matematiku s temom iz teorije vjerojatnosti. Potom je 2005. godine magistrirao matematiku u području matematičke analize kod mentora Josipa Pečarića i počeo se baviti filozofijom upisavši se na studij filozofije na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove. Studij filozofije završio je 2011. godine diplomskim radom na temu „Spoznaja Tome Akvinskog u tumačenju Hijacinta Boškovića“, kod mentora Ivana Macana. Autor je nekoliko znanstvenih radova iz matematike i tehničkih znanosti. Predavao je matematičke kolegije na Fakultetu prometnih znanosti i Tekstilno-tehnološkom fakultetu. Trenutno je zaposlen na Grafičkom fakultetu u Zagrebu kao predavač iz matematičke grupe predmeta koja uključuje i vjerojatnost i statistiku. Zimi voli odlaziti na skijanja, a u ljetnim mjesecima sandolinom obilaziti šibenske otoke. U slobodno vrijeme prognozira rezultate sportskih događaja.

LITERATURA

A) Knjige i radovi

1. Aurelije Augustin, *Ispovijesti*, preveo: Stjepan Hosu, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1973.
2. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj-De civitate Dei*, urednik: Anton Benveniste, preveo: Tomislav Ladan sv. I,II i III, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996.
3. Aurelije Augustin, *O slobodi volje*, preveo i priredio: Stjepan Kušar, Demetra, Zagreb, 1998.
4. Aurelije Augustin, Preispitivanja, u: Aurelije Augustin, *O slobodi volje*, str. 354-370.
5. Baker, Deane-Peter, Introduction: Alvin Plantinga, God's philosopher, u: Baker, Deane-Peter (uredio), *Alvin Plantinga*, str. 1-13.
6. Baker, Deane-Peter (uredio), *Alvin Plantinga, Contemporary philosophy in focus*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
7. Beebe, R. James, *Logical Problem of Evil*, Internet Encyclopedia of Philosophy, (<http://www.iep.utm.edu/evil-log/>), 2003.
8. Beilby, James, *Epistemology as Theology, An Evaluation of Alvin Plantinga's Religious Epistemology*, Ashgate Publishing, Aldershot, 2005.
9. Bezić, Ivan, Problem zla i zloće, *Crkva u svijetu*, Vol 41, No. 4, 2006., str. 467-484.
10. Bonjour, Laurence, Plantinga on Knowledge and Proper Functions, u: Kvanvig, Jonathan (uredio), *Warrant in Contemporary Epistemology*, str. 47-71.
11. Clifford, K. William, *The Ethics of Belief* (1877), (http://www.infidels.org/library/historical/w_k_clifford/ethics_of_belief.html)
12. Cota, Sergio, Opći uvod (preveo i priredio Zdenko T. Tenšek), u: Aurelije Augustin, *O državi Božjoj*, preveo: Tomislav Ladan, str. VII-CL.
13. Devčić, Ivan, *Bog i filozofija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003.
14. Greco, John i Sosa, Ernest (priredili), *Epistemologija, Vodič u teorije znanja*, priredio: Borislav Mikulić, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.
15. Huff, Benjamin, Contingency in Classical Creation: Problems with Plantinga's Free Will Defense, *Element 1*, No 1, 2005.
16. *Katekizam katoličke Crkve*, latinsko izdanje 1994, prijevod: Glas koncila, Čakovec, 1994.

17. Kušar, Stjepan, Odakle teodiceja, u: Aurelije Augustin, *O slobodi volje*, preveo i priredio: Kušar, Stjepan, str. 381-422.
18. Kušar, Stjepan, Aurelije Augustin, Čovjek i vrijeme, u: Aurelije Augustin, *O slobodi volje*, preveo i priredio: Stjepan Kušar, str. 3-32.
19. Kvanvig, Jonathan (uredio), *Warrant in Contemporary Epistemology*, Rowman and Littlefield Publishers, Maryland, 1996.
20. Lafollette, Hugh, Plantinga on the Free Will Defense, *International Journal for Philosophy of Religion*, 1980., str. 123-132.
21. Macan, Ivan: *Filozofija spoznaje*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1997.
22. Macan, Ivan, Što nam poručuje enciklika Fides et ratio?, *Obnovljeni život*, (54) 1, Zagreb, 1999., str. 93-109.
23. Mackie, John, Evil and Omnipotence, u: Pojman, P. Louis, Rea, Michael, *The Philosophy of Religion*, str. 299-307.
24. McCord, Adams, Marilyn, *Horrendous Evils and the Goodness of God*. Cornell University Press, Ithaca i London, 1999.
25. *Modernizing the Case for God*, Time, April 7, 1980, str. 65- 66.
26. Otte, Richard, Transworld Depravity and Unobtainable Worlds, *Philosophy and Phenomenological Research* 78 (1), 2009., str. 165-177.
27. Planinić, Josip, Problem zla u svijetu, *Obnovljeni život*, Vol. 66, No. 3, Zagreb, 2011., str. 343-359.
28. Plantinga, Alvin, Epistemic Probability and Evil, *Archivio di Filosofia* 56., 1998., str. 557-584.
29. Plantinga, Alvin, *God and other minds, A Study of the Rational Justification of Belief in God*, Cornell University Press, Ithaca i London, 1967.
30. Plantinga, Alvin, *God, Freedom and Evil*, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 2002.
31. Plantinga, Alvin, Justification and Theism, *Faith and Philosophy*, (4) 4, 1987.
32. Plantinga, Alvin, Reason and Belief in God, u: Plantinga, Alvin i Wolterstorff, Nicholas (uredili), *Faith and Rationality*, str. 16-93.
33. Plantinga, Alvin, *The Nature of Necessity*, Clarendon Press-Oxford, New York, 1974.
34. Plantinga, Alvin, *Warrant and proper functions*, Oxford University Press, Oxford, 1993.
35. Plantinga, Alvin, *Warranted Christian Belief*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

36. Plantinga, Alvin, *Warrant: The current debate*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1993.
37. Plantinga, Alvin i Wolterstorff Nicholas (uredili), *Faith and Rationality, Reason and Belief in God*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, London, 1986.
38. Pojman, Paul, Louis i Rea, Michael, *The Philosophy of Religion: An Anthology*, Wadsworth Cengage Learning, Boston, 2003.
39. Rauser, Randal, Review of Epistemology as Theology: An Evaluation of Alvin Plantinga's Religious Epistemology, *Ars Disputandi*, (7) 1, 2007., (<http://ArsDisputandi.org>)
40. Rowe, Leonard, William, The problem of Evil and some Varieties of Atheism, *American Philosophical Quarterly* 16, 1979., str. 335-341.
41. Sennett, James (uredio), *The Analytical Theist: An Alvin Plantinga Reader*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, 1998.
42. Sennett, James, *Introduction, The Analytical Theist: An Appreciation*, u: Sennett, James (uredio), *The Analytical Theist*, str. xi-xviii
43. Sosa, Ernest, *Knowledge in Perspective: Selected Essays in Epistemology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
44. Tadić, Ivan O zlu u misli sv. Tome Akvinskog, *Crkva u svijetu*, Vol. 39, No. 1, 2004., str. 6-39.
45. Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, izabrao i priredio: Tomo Vereš, Globus, Zagreb 1981.
46. Toma Akvinski: *Izbor iz djela*, glavni urednik: Branko Bošnjak sv. I i II, Naprijed, Zagreb, 1990.
47. Toma Akvinski, *Suma protiv pogana*, preveo i priredio: Augustin Pavlović, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993-1994.
48. *Večernji list*, 20.09.2009., Zagreb
49. Vugdelija, Marijan, Job i problem patnje, *Bogoslovska smotra*, Vol. 64., No. 1-4, Split, 1995., str. 219-248.
50. Wolterstorff, Nicholas, *Epistemologija religije*, u: Greco, John i Sosa, Ernest (priredili), *Epistemologija*, str. 378-381.

B) Internetske stranice

1. <http://ArsDisputandi.org>
2. <http://www.faihandphilosophy.com>
3. <http://www.iep.utm.edu/evil-log/>
4. http://www.infidels.org/library/historical/w_k_clifford/ethics_of_belief.html
5. <http://www.mysterywithus.com/mudre-misli/>
6. <http://www.societyofchristianphilosophers.com>
7. http://www.smpt.org/docs/huff_element1-1.html